ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 74 Yıl: 2020 & Volume: 13 Issue: 74 Year: 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

OSMANLI'DA İHTİDÂ HAREKETLERİ VE ADANA'DA İHTİDÂ EDENLER (1750-1799)

CONVERSIONS TO ISLAM IN THE OTTOMAN AND CONVERSIONS IN ADANA (1750-1799)•

Emel HİMMETOĞLU**

Öz

Osmanlı Devleti'nde Müslümanlar ve gayrimüslimler uzun yıllar iç içe beraber yaşamışlardır. Bu durumun ortaya çıkardığı bazı sosyal vak'alar mevcuttur. Bunlar arasında ihtidâ olarak tanımlanan din değiştirme hareketleri yer almaktadır. Osmanlı topraklarında erken dönemlerde daha yoğun olduğu bilinen ihtidâ hareketleri, her dönemde görülmektedir. Bölge ve zaman sınırlandırılması yapılarak din değiştirme üzerine yapılan çalışmalar son zamanlarda artmıştır. Bu çalışmada da bölgesel ve dönemsel olarak sınırlandırma yapılmış ve 1750-1799 arası Adana'daki ihtidâ hareketleri incelenmiştir. Ancak araştırmanın sonucunda ciddi bir veri ortaya çıkmadığı için hareketlenmeden ziyade Adana'nın ihtidâ eğilimi değerlendirilmiştir.

Makalenin ana kaynağı Adana şer'iyye sicilleridir. Çalışma sırasında 41 adet Adana şer'iyye sicili taranmıştır. Makalede arşiv kaynaklarından tespit edilen veriler çeşitli tablo ve grafiklerle analitik olarak değerlendirilmiştir. Sicillerde, 32 adet ihtidâ kaydına rastlanmıştır. Bu kayıtlar sayesinde Adana'da ihtidâ edenlerin sayısı, kadın-erkek oranları, bunların mahallerine göre tespiti yapılabilmiştir. 1750-1799 yılları arasında Adana'da ihtidâ eden erkek sayısı 22, kadın sayısı 10'dur. Ayrıca, isimler üzerine analizler ve mühtedîlerin milliyetleri hususunda tespitler yapmak mümkün olmuştur.

Anahtar Kelime: İhtidâ, Adana, Din, Mühtedî.

Abtract

In the Ottoman Empire, Muslims and non-Muslims lived together for many years. There are some social incidents that this situation brings about. These include religious movements, which are defined as converted. Conversions to Islam, which are more intensive in the early periods of the Ottoman territories, are seen in every period. Studies on conversion carried out by limiting the region and time have increased recently. In this study, regional and periodical limitations were made, and the conversion to Islam movements in Adana between 1750-1799 years were investigated. However, since no serious data emerged as a result of the research Adana's tendency was evaluated rather than movement.

The main source of the article is the Adana şer'iyye sicilleri. During the study, 41 Adana şer'iyye sicili were scanned. In this article, the data obtained from the archive sources are analyzed analytically with various tables and graphs. 32 conversions to Islam records were found in the registers. Through these registers, the number of the people who converted in Adana, woman-man ratio, and their locations could be determined. Between 1750 and 1799, the number of males who converted in Adana was 22; the number of females was 10. It is also possible to analyze the names and to determine the nationalities of the convert.

Keywords: Conversion, Adana, Religion, Convert.

• Bu makale, hazırlanmakta olan "XVIII. Yüzyılın II. Yarısında Adana Sancağı" adlı doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

** Arş. Gör, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Tarih Bölümü, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6629-9020.

Giriş

İslam dinini tercih eden gayrimüslimlerin bu tercihleri Osmanlı literatüründe ihtidâ hareketleri olarak yerini almıştır. Osmanlı Devleti'nin neredeyse her döneminde ihtidâ vak'asına rastlamak mümkündür.Bu konuda yapılan çalışmalardan bazıları şunlardır:

Osman Çetin'e ait "Sicillere Göre Bursa'da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)" adlı kitap, Türk Tarih Kurumu tarafından 1994 tarihinde yayımlanmıştır. Bu çalışmada, Bursa'daki ihtidâ hareketleri yıllara, aylara, eski dinlerine, yaş gruplarına ve milliyetlerine göre tasnif edilmiştir. Çalışmada hür, köle-cariye ve esirlerin ihtidâsı, ihtidâ sebepleri, ihtida sonucunda meydana gelen problemler ve mühtediler ile ilgili devletin politikaları üzerine durulmuştur. Bu kitap, ihtidâ konusunda yapılmış ilk ciddi çalışmalardan birisi olması bakımından mühimdir. Kamil Çolak, 2000 tarihinde hazırladığı "XVI. yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri" isimli doktora tezinde; tarihsel süreç içerisinde ihtidâyı ve XVI. yüzyılda İstanbul'da meydana gelen ihtidâ örneklerini incelemiştir. Ayrıca tez çalışmasında ihtidâ olaylarının sebep ve sonuçları ile mühtedilerin toplumsal, etnik, dinî, cinsiyet ve yaş bakımından tabanlarının değerlendirilmesi de yapılmıştır. Minkov Anton'un2004 tarihinde basılan "Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730" adlı kitabı, bu konuda yapılan spesifik çalışmalardandır. Kitapta, Balkanlardaki mühtedîlerin Müslüman olmalarını bildiren ve "kisve baha" talep eden arzuhalleri ve devletin bunlara verdikleri cevaplar değerlendirilmiştir. Mehmet Şeker'in "Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtediler" adlı 2007 tarihinde yayımlanan çalışması da Osmanlı Devleti'nin yönetiminde yer alan kimselerin ihtidâlarına yer verilmesi sebebiyle önemli bir çalışmadır. Tijana Krstic'in "Osmanlı Dünyasında İhtidâ Anlatıları 15-17. yüzyıllar" adlı kitabı 2015 tarihinde yayımlanmıştır. Bu çalışmada ihtidâ hareketlerindeki artış ve bunun topluma ve Akdeniz dünyasına yansımaları dile getirilirken, cemaatler ve yerel yetkililerin de bu konuya tesirlerine dikkat çekilmiştir. Güven Dinç'in 2015 tarihinde Bilig dergisinde yayımlanan "Kıbrıs'ta İhtidâ Hareketleri (1800-1878)" adlı makalesinde ise Kıbrıs'ta yaşanan ihtidâ olaylarından örneklere yer verilmiştir. Güven Dinç, çalışmasında 27 adet şer'iyye sicili ile 202 vak'a tespit etmiştir. Bunlardan erkeklerin sayısı 96, kadınlarınsa 106 ile çoğunluk göstermektedir. Kıbrıs'ta 19. yüzyılın sonlarına doğru ise gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklar, Avrupa devletlerinin müdahalesi ve Rum milliyetçiliğinin etkileriyle ihtida olaylarında çarpıcı bir şekilde düşüş yaşandığı ifade edilmektedir. Yılmaz Kurt, tahrir defterlerine dayalı olarak hazırladığı "Adana Sancağı'nda Kişi Adları" adlı makalesinde 1572 tarihinde Adana'da bulunan gayrimüslimlerin kullandıkları isimlere yer vermiş ve bu isimlerin Türkçe oldukları hususuna dikkat çekmiştir. Ayrıca makalesinde ihtidâ ettiği tahmin edilen "veled-i Abdullah"lar üzerinde de durmuştur.

Yapılan çalışmalarda konu ele alınırken Osmanlı arşiv kaynaklarından tapu tahrir defteri ve şer'iyye sicillerindeki kayıtlar esas alınmıştır. Ayrıca Osmanlı arşiv taraması sonucu mühtedi ibaresi genel olarak her türlü belge ve defterde farklı konular içinde karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan Osmanlı mühtedilerini elde edilen verilere göre farklı açılardan yorumlamak da mümkün görünmektedir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda bölgesel ve zamansal sınırlandırma ile İhtidâ edenlerin milliyetleri, meskûn oldukları sancak, kaza ya da mahalle bilgileri ve aslının nereden geldiğine dair verilerin demografik olarak değerlendirilmeleri yapılmıştır. Yine bu değerlendirmelerin yanı sıra gayrimüslimlerin kullandıkları isimler ve ihtidâ ettikten sonra tercih ettikleri İslamî isimlerin etimolojik olarak incelendiği de görülmüştür. Mühtedilerin kılık kıyafetleri arşiv kaynaklarında geçen fermanlar vesair belgelerde çeşitli vesilelerle ele alınmıştır. Bu veriler dini açıdan yorumlandığı gibi sosyolojik ve psikolojik açıdan da ele alınmıştır. Vak'aların kitleler halinde mi yoksa bireysel olarak mı gerçekleştiği ve bu durumun sosyolojik sebepleri üzerinde durulmuştur. Araştırmacılar, gayrimüslimlerin gönüllü mü yoksa baskıyla mı din değiştirdiklerine dair ipuçları arayışında olmuşlardır. Hava Selçuk *"Şer'iyye Sicillerine Göre Kayseri'de İhtidâ Eden Kadınlar ve Bunların Sosyal Statüleri"* adlı makalesinde ise ihtidâ edenleri cinsiyetlerine göre analiz edip kadınların ihtidâsı üzerine dikkat çekmiştir. Mühtedîlere dair Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen bu bilgilerin farklı cihetlerden ele alınması her bir çalışmayı kendi perspektifinden değerli kılmıştır.

Osmanlı topraklarında ihtidâ hareketlerinin varlığı çeşitli sancak ve kazalarda ortaya konulmuştur. Çalışmada Adana'da böyle bir hareketlenme olmuş mudur? İhtidâ edenlerin kitleler halinde mi bireysel olarak mı bu konuda talepleri olduğu ya da olmadığı ortaya konmak istenmiştir. Mühtedîler, kendi rızalarıyla mı gelip ihtidâ etmişler yoksa baskıya mı maruz kalmışlar? Hangi bölgede yoğun olarak görülmüş? Milliyetleri, kullandıkları ve tercih ettikleri isimler vesair sorulara yanıtlar aranmıştır.

İlerideki başlıklarda Adana'da ihtidâ hadisesi, senede bir ya da iki vak'anın olduğu belgelere dayalı olarak izah edilmiştir. Mahkemeye gelip din değiştirdiğini beyan eden gayrimüslimlerin ihtidâ kayıtları

şer'iyye sicillerinde yer almaktadır. Bu sebeple araştırmanın ana kaynağını şer'iyye sicilleri oluşturmaktadır. Bu kayıtlarda kadıya gelip Müslüman olmak istediğini söyleyen erkeklerin çokluğu dikkat çekmektedir. Veriler ileride tablo ve grafiklerle analitik olarak sunulmuştur. Şer'iyye sicillerinin kayıtlarında yer alan ipuçları takip edilerek birçok açıdan bilgilerin analizi yapılmıştır. Böylece Adana özelinde bu konuda pek çok soruya yanıt aranmıştır.

Adana'nın ihtidâ yapısına gelmeden evvel öncelikle Müslüman olmak isteyen gayrimüslimlere süreçte hangi tabirlerin kullanıldığı ve bu kavramların izahatı üzerine durulmuştur. Ayrıca çalışmada din değiştirmenin altında yatan sebepler, Osmanlının yaklaşımı ve bu konuda literatürde yer alan bazı tartışmalara da yer verilmiştir.

1. OSMANLI'DA İHTİDÂ HAREKETLERİ

1.1 İhtidâ Hareketleri ve Sebepleri

İhtidanın sözlükteki manası; "doğru yola girme, hidayete nâil olma, din-i İslam'ı kabul etme, Müslüman olma ve dine dönme" anlamlarına gelmektedir(Sami, 2017,232; Devellioğlu, 2008, 418). Terim manası ise inançsızken veya başka bir dinin mensubu iken Müslümanlığa geçmeyi ifade etmektedir (Köse, 2000, 554). İhtidâ eden kişiye "mühtedi" denilmektedir (Sami, 2017, 1436).[1]

Batı terminolojisinde ise bu terim, "conversion" olarak geçmektedir. Din değiştiren kişi için de "convert" tabiri kullanılmaktadır. Osmanlı'daki ihtidâ; sadece İslam dininin seçilmesinde kullanılırken, batıda "conversion" daha genel bir ifade olarak geçmektedir. Mensup olduğu dinin sorumluluklarını yerine getirmeyen bir kimsenin dine yakınlık duyması veya kendisini inançsız olarak tanımlayan kişinin ait olduğu toplumun dinî kurallarını uygulayıp dindar hale gelmesi ya da bir dine inanmaktan vazgeçip başka bir dine inanmaya başlaması da "conversion" kelimesi ile izah edilmektedir. Ancak batılı mühtedîler kendilerini "revert" (geri dönen) kelimesiyle tanımlamışlardır. Bunun nedeni ise aslında ihtidâ eden kişi yeni bir dine girmemiş özüne dönmüştür. Hadislerde yer aldığı üzere; her doğan çocuk fıtratı gereği Müslüman doğmuştur. Fakat ebeveyni onu; Yahudi, Hıristiyan ya da Mecusi yapmıştır (Köse, 2000, 554-555).

Din değiştirmede birçok psikolojik ve sosyal unsur mevcuttur. Bu konuda içten ve dıştan gelen olmak üzere iki etmen üzerinde araştırmacılar yoğunlaşmaktadır. İçten gelen etmen; kişinin duygusal dünyalarındaki değişimlerden kaynaklanmasıyla ilgili olurken dıştan gelen etmen ise bilinçli olarak farkındalıkla entelektüel bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir (Yıldız, 2013, 106).Din psikolojisinin kurucularından biri olarak kabul edilen W. James, "conversion" kelimesini, esasında kişinin mutsuzluktan mutluluğa veya günahtan sevaba geçmesinden öte, bir dünya görüşünden diğerine geçmesi diyalektiği ile açıklamaktadır. Zira "convert" eden insanlar ona göre dinle değil, onun getirdiği hayat tarzıyla ilgilenmektedirler (James, 2017, 58).

Osmanlıda ihtidâ hareketlerinin dinamiklerini anlayabilmek için önce bu ülkedeki din ve toplum düzeni arasındaki ilişkiye bir göz atmak gerekir. Osmanlı devlet nizamı, İslâm dininin şer'i kaidelerine ve kanûn-i kâdimden gelen örfi kaidelerine binaen şekillenmiştir. Bu nizam ile Osmanlı Devleti tebaasına hak yolunda huzurlu ve güvenli bir yaşam vadetmiştir. Bununla beraber Osmanlı Devleti, gayrimüslim halkına İslam dinini seçmesi için her hangi bir tahakküm uygulamamıştır (Krstic,2015, 232). Kendi dinini yaşamak isteyen herkesi özgür bırakmıştır. Nitekim Osmanlı ülkesinde İslam dinini tercih etmek; "dil ile ikrâr ve kalp ile tasdik" şeklinde vuku bulmuştur (Kılavuz, 2004, 22-23; Dinç, 2018, 84; Çolak, 2000, 6). Bu şahsi karar sonrasında mühtedi yeni bir dünyaya girmekle birlikte onun getirdiği sosyokültürel değişimlerle de muhatap olmuştur. Örnek olarak bir mühtedi artık Müslüman gibi giyinmek durumundadır. Ayrıca İslam ülkesinin bir neferi sayıldığı için cizye vergisinden muaf tutulmuştur.

Ehl-i zimmet statüsündeki gayrimüslimlerin devlete cizye vergisini[2] ödemek suretiyle her türlü can ve mal güvenliği teminat altına alınmıştır. Seyahat etmede, yerleşmede, din ve vicdan özgürlüğünde gayrimüslimlere serbestiyettanınmıştır. Linda Darling'e göre; devlet, bünyesindeki Hıristiyan ve Yahudileri himaye edilmesi gereken "ehl-i kitap"tan görmekteydi. Kilise tarafından zulme uğrayan Hıristiyan ve Yahudilere baskı varken, Osmanlıda Hıristiyan, Yahudi ve Heretik Müslümanlar (zındıklar) ihtidâ

[1]Mühtedî; "ihtidâ etmiş, hidayet bulmuş, din-i İslam'ı kabul etmiş"; Sami, age, s.87-1321. Müslümanlıktan dönmek; irtidâd manasına gelirken, Müslümanlıktan dönen kişiye ise mürted ifadesi kullanılmaktadır Mürted; "irtidâd eden, din-i İslam'ı terkle eski dinine veya bir aher dine tabi olan". İrtidâd; "İslamı terkle diğer bir dine intikal."; İrfan İnce (2008). Ridde. *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXV, İstanbul: TDV Yayınları, s.88. Redd kökünde gelen dönmek, geri çevirmek anlamlarına gelen "ridde" ve " irtidâd" fıkıh terimi olarak Müslüman bir kimsenin kendi ihtiyâriyle dininden ifade etmektedir. İrtidâd eden erkek kimseye mürtedd, kadın kimseye ise mürtedde denilmektedir.

[2] BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), AŞS.(MŞH. Adana Şer'iyye Sicili)27, S.36-38, B.52; 18. Asrın ortasında Adana'da ikamet eden Yahudi, Hıristiyan ve Acemlerin ödemesi gereken vergi en aşağı (ednâ) 1 altın olmak üzere gelir durumlarına göre artmakta olup orta halliler (evsât) için 2, yüksek gelirliler (âlâ) için 4 altındır.

konusunda sistemli bir zulüm ve baskıya maruz kalmamışlardır. Linda Darling, gayrimüslimlerin Osmanlı Devleti'nde meşru bir yerde olduklarını, onların statülerini; *"ikincil ama güvenli bir yer"* olarak ifade etmektedir. Bu durumu, günümüz eşitlikçi dünyasının ihtiyaçlarını karşılar nitelikte görmemesine rağmen o tarihin şartlarında gayet yeterli olarak bulmaktadır (Darling, 2012, 136-137).Bu bilgiler ışığında Osmanlı Devleti topraklarında hakîm olan dinin İslam olmasına rağmen diğer din mensuplarına konuda özerklik sağlanmış ve gayrimüslim tebaa üzerinde İslamlaştırma politikası takip edilmediği görülmüştür (Dinç, 2018, 244-245; Şeker, 2007, 25-28). İhtidâ etmemiş Hıristiyanlar, hoşgörüyle karşılanmış ama devletin yüksek mevkilerinde görevlendirilmemişlerdir (Darling, 2012, 159).

İhtidâda tek koşul; kelime-i şehâdet getirmektir. Bu iş bir tören halinde gerçekleşmez. Ancak şehâdet getiren kişinin yanında en az iki kişinin şahit tutulması gerekmektedir. Ayrıca hukukî açıdan din değiştiren kişinin âkil ve baliğ olması ve erkek ve kadının kendi özgür iradeleriyle bu kararı vermeleri gerekmektedir (Köç, 2014, 4; Aslan, 55, 60). Mühtedîden, ilk olarak gusül abdesti alması, erkek mühtedînin sünnet olması ve dinin temel kurallarının öğrenilmesi beklenmektedir. İslâm'a aykırı bir anlam içermiyorsa isim değiştirmek zorunlu değildir (Köse, 2000, 555). Fakat şer'iyye sicillerinde görüldüğü üzere isim değiştirme usul haline gelmiştir. Gayrimüslim ihtidâ ettikten sonra genel olarak babasının adıyla anılmaz. Onlar için artık yaygın olarak "Abdullah oğlu" ifadesi kullanılmıştır (Kurt, 1991, 182).Çünkü gayrimüslim babanın ismi onun eski dini kimliğini ifşa edecektir. Bu yöntemle rahatsız edici geçmişin hatırlatılmasına mani olunmak istenmiştir (Lowry, 1981, 158).

Mühtedî kimse, ihtidâ ettikten sonra Müslümanlar nasıl giyiniyorlarsa artık öyle giyinmesi icap etmektedir. Zira Müslim ve gayrimüslimlerin birbirinden ayırt edilebilmesi için giyim-kuşam konusunda uyulması gereken bazı kurallar vardır. Burada en önemli mesele kâfire benzememektir.[3]1757'de yazılmış bir fermanda;

"Makarr-ı Hilâfet-i Seniyye olan İstanbul'da ve havâlisinde sâkin ehl-i zimmet Yehûd ve Nasârâ tâ'ifesine mütekaddimden berû libâs ve hey'etlerinde ehl-i İslâm'a müşâbehet halâtından tevakki ve ictinâb ve harekât ve sekenâtlarında kemâl-i meskenet ve âdaba ri'âyet eylemeleri Şer'an ve örfen farîza-i zimmetleri iken bir müddetden berû mesfûrlar elyevm oldukları tarz ve reftârlarında hudûd-ı şer' ü âdabı tecâvüz ile zimmete münâfî sof ve reng-âmiz çuka biniş ve hindkârî şâl kuşak ve al çuka çagşır ve İslâm'a mahsûs kakum ve su samuru ve envâ'-i sâ'ireden libâs giyüb" …

Reayanın giyim kurallarına riayet etmediği ifade edilmiştir. Fermanın devamında bu türden davranışların yasaklandığı gibi gayrimüslimlerin nasıl giyineceği, kıyafetlerin renklerine kadar belirtilmiştir (Schick, 2012, 36).

1750-1800 tarihlerini kapsayan bir buyuruldu mecmuasında, tarihleri verilmeyen iki buyuruldudan birinde; *yehûd* ve *kefere*, İslâm'a mahsus olan elbiseyi giymemeleri hususunda uyarılmıştır. Diğerinde ise İslâm'a mahsus olan elbisenin *yehûd* ve *kefereye* men edilmesi ve muafiyetleri bildirilmiştir.[4]

Ebussuûd Efendi'nin fetvasına göre tek başına kelime-i şehâdet etmek yeterli değildir. Bununla birlikte mühtedi Müslüman gibi giyinmek zorundadır (Düzdağ, 1983, 118). Dolayısıyla kılık kıyafet meselesi İslâm âlimleri tarafından da çok mühim bir mesele olarak görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde ihtida eden kimseye bu sırada bazı kıyafetlerin hediye edilmesi geleneği bu hassasiyet için düşünülmüş olabilir. Bu hediyeler zamanla yerini "kisve baha"ya bırakmıştır. Mühtedi kimseye kılık kıyafet için yapılan ödemeye;"kisve baha" denilmektedir (Pakalın, 1993, 284).[5] Erkek mühtedi için "destâr baha", kadın mühtedi için ise "yaşmak baha" tabiri kullanılmaktadır (Şeker, 2007, 96-101).

Mühtedîler isteklerini rahatlıkla merkeze bildirebilmekteydiler. Balkan Mühtedîlerinin arzuhallerinde; ekonomik sıkıntıların bildirildiği ve rüyalarında Hz. Muhammed'i gördükleri, İslâm'a çağrıldıkları ve kisve baha talep ettikleri görülmektedir (Antov, 2000, 93). Müslüman olduklarını arzuhallerinde bildiren mühtedîlere, Osmanlı yönetimi tarafından kisve bahalarının (elbise paralarını) verildiğine dair belgeler bulunmaktadır (Anton, 2004, 201-243).

[3] "Abdullâh b. Amr ibni'l-Âs demiştir ki: "Resûllulâh (S.A.S.) beni safranla boyanmış iki parça elbiseyle gördü. Bunun üzerine 'Bunlar kâfirlerin elbisesidir, giyme bunları" dedi." İrvin Cemil Schick (2012). Tebdil-i Kıyafet, İrtidad ve İhtida. *Acta Turcica,* Yıl IV, S.2-1, s.36.

[4] Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde yer alan, 1750-1800 tarihlerini ihtiva eden Nr. Y.70'te kayıt olan; sadrazam, vezir, defterdâr, kadıasker, kapdan paşa beylerbeyi gibi üst düzey devlet görevlilerinin alt birimlerine emirler gönderdikleri buyuruldu mecmuasında tarihi belirtilmeyen belgeler: 97a/97b-98a/98b. Ahmet Önal (2019). *Osmanlı Bürokrasisi ve İstanbul Tarihine Dair Bir Kaynak Buyuruldu Mecmuası*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, s.242-243-244.

[5]Kisve; Arapça elbise, ruba demektir.

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin mühtedilere ihtidâ ettikleri için daha çok tımar, "kisve baha"[6]ve bazı ayrıcalıklar verildiği bilinmektedir (Aslan, 2010, 14-15).Bu durum ihtidâ sebepleri arasında görülmekle birlikte bir özendirme, teşvik etme gibi algılanmaktadır. Müslüman olan kişinin yukarıda bahsedildiği üzere kılık kıyafetini de değiştireceğinden eski elbiselerinin yerine yeni elbiselere ihtiyacı olacaktır. Bunu karşılayacak gücü olmayan mühtedîler için devlet bu uygulamayı sürdürmüştür. Ayrıca din değiştirmede ihtidâ eden kimsenin daha sonraki yaşamı değişmektedir. Akraba ve yakın çevresinin mühtedi kimseye yüz çevirerek tavırlarının değişmesi onların madden ve manen desteğe ihtiyacını doğurmaktadır (Açıkel, 2004, 183). Nitekim Adana şer'iyye sicillerinde rastlamadığımız ama Osmanlı ülkesinin başka yerlerinde konuyla ilgili misaller verilmiştir. Ankara Şer'iyye sicilinde ihtidâ eden kimsenin kendisinde ait olan; yastık, kilim vs. eşyalarını dahi ailesinden alamadığına dair mahkemeye şikâyet davaları açan mühtediler olmuştur (BOA, ANKŞS.107/793:165)[7].Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin mühtedilere elbise parası, tımar tevcihleri gibi bazı ayrıcalıklar sağlaması, onların karşılaştıkları güçlükleri azaltması bakımından önemlidir. Ayrıca Hz. Muhammed ile süregelen Mükellefe-i Kulûb'ün[8] ihya edilmesi için Müslüman olmak isteyen kişiye zekât verildiği de bilinmektedir. Bu meyanda bazı vakıflarda fon ayrıldığı görülmektedir. Örnek olarak Bursa'daki Vezir Hacı İvaz Paşa'nın vakfiyesinde şu ifade yer almaktadır:

".. hidayeti, isyan ve delalete tercih eden, tuğyân ve küfür vadisinden ayrılarak iman kulpuna sarılanların ihtiyaçlarının karşılanması maksadıyla her gün iki dirhem biriktirilir."(Selçuk, 2002, 95)

Vakfiyeye göre ihtidâ edenler için vakıf gelirinden her gün iki dirhem olmak üzere mühtedî fonuna ayrılması şart koşulmuştur.

Gayrimüslimlerin cizye vergisinden kurtulmak için ihtidâ ettiği yönünde görüşler bulunmaktadır(Lowry, 1981, 138). Ancak cizye vergisinden kadın ve çocuklar muaf tutulmaktadır. Ayrıca ihtidâ eden kimsenin zekât sorumluluğu, askerlik muafiyetinin kalkması ve Müslümanların ödediği vergiler gibi etkenler de göz önüne alınınca cizyeden kurtulma düşüncesinin çok da etkin olmadığı anlaşılmaktadır (Köse, 2000, 556).Ayrıcagayrimüslimlerin askerî hizmetten muaf tutulmak için cizye vergisini ödemesi ekonomik açıdan ciddi bir meblağ oluşturmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin hem ekonomik açıdan hem de İslam hukuku açısından ihtidaya zorlama gibi bir anlayışı da olmamalıdır (Selçuk, 2002, 90- 91).

Din değiştirmenin sebepleri arasında evlenmelere de dikkat çekilmektedir (Köse, 2000, 556).İslâm dininde Müslüman bir kadın gayrimüslim bir erkekle evlenemez. Ancak Müslüman bir erkeğin, gayrimüslim bir kadınla evlenmesinde bir sakınca yoktur(Dalgın, 2003, 131; Aslan, 2010, 65-66).Bu şartlar doğrultusunda yapılan evliliklerindin değiştirmeye vesile olduğu düşünülmektedir.

18. yüzyıl, desantralizasyon döneminde, kadın ve çocukların vergilendirilmesi, çift cizye toplanması gibi bazı suistimaller yaygınlaşmıştır. Bu suistimallerden kurtulmak için ihtidâların olduğu ifade edilmektedir (Antov, 2000, 95).18. yüzyılın ikinci yarısında Adana'da aşiret olayları, eşkıyalık faaliyetleri ve ayânların mücadelesi ile büyük bir kargaşa dönemiyle beraber vergilerde artan usulsüzlükler toplumu kötü etkilemiştir. Ancak o dönemde Adana'da ihtidâ edenlerin sayısına bakılacak olursasırf bu vergilerden kurtulmak için ihtidâ yoluna gidildiği düşünülmemektedir. Zira o dönemde senede bir ya da iki ihtidâ olayına rastlanırken, bazı senelerde ise hiç ihtidâ kaydına rastlanmamıştır.

Yukarıda sıralanan sebeplerin yanı sırabu hadiseler, Hıristiyanların, kilisenin ve ruhban sınıfının başarısızlığı olarak görülmektedir(Çevikel, 959-960; Köse, 1997, 65-66). Nuri Çevikel, Kıbrıs'ın 18. Yüzyılın son yarısında yaşanan ihtidâlar hususundaki çalışmasında bölgede daha çok yetişkin ve entelektüel kesimin Müslüman olmak istediklerini tespit etmiştir. Dolayısıyla din değiştiren kişilerin bilinçli bir tercih yaptıklarınıve bu durumu kilisenin etkisini kaybetmesiyle açıklar. Ancak Adana'da gençlerin ihtidâ ettiğine dair belge olmakla birlikte bu konuda kesin yargılara varmak için bilgiler yetersizdir.

---

[6] Kisve Baha'nın bulunduğu Divân-ı Hümâyûn'daki para sandığına; "nev-müslim akçesi" denilmektedir; Hıristiyan tımar sahipleri de Müslüman olduklarında tahrir defterlerine "nev-müslim" ismiyle kaydedilmişlerdir. Bilal Yıldız (2013). Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Denizli'de Yaşanan Bazı İhtida Örnekleri Üzerinde Bir Değerlendirme. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, Amasya 2013, s.112; Hava Selçuk (2002). Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida Hareketleri (1432-1482). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S.12, s. 89-90.

[7] Yahudi olan Ayşe Binti Elyak, Müslüman olmasından sonra eşyalarını vermedikleri için kadıya gidip ailesine dava açmış ve mahkeme incelemeleri sonucunda Ayşe'nin eşyalarının teslim edilmesine karar vermiştir.

[8]Elf (ülfet) kökünden türeyen bu kelime; "yakınlaştırmak, birleştirmek, ısındırmak" anlamlarındadır. Mükellefe kelimesi kalbin çoğulu olan kulûb kelimesi ile birlikte kullanıldıklarında; "gönülleri ısındırılan, yumuşatılan kimseler" manalarına gelmektedir."Terimanlamını Tevbe sûresindeki (9/60) "el-müellefetü kulûbühüm" ifadesinden alan tamlama, maddî ihsanda bulunmak suretiyle gönüllerinin İslâm'a ve Müslümanlara karşı yumuşatılması arzulanan gayri müslimleri, kendilerinin veya bağlılarının İslâm'ı benimsemesi umulan yahut zarar vermelerinden korkulan veya düşmana karşı himayeleri istenen nüfuz sahibi kimseleri ve dinde sebat etmeleri arzulanan yeni mühtedileri belirtmek için kullanılmıştır. Âyette zekâtın sarf yerleri arasında müellefe-i kulûb da sayılmakta" Cengiz Kallek (2006). Mükellefe-i Kulûb. *İslâm Ansiklopedisi,* C.XXXI, İstanbul: TDV Yayınları, s. 475.

Altı asırlık Osmanlı tarihinde mühtedîlerin milliyetlerine bakıldığında, Arnavutlar ve Bosnalılar çoğunlukta iken Rumlar, Süryâniler, Ermeniler ve diğer gayrimüslimlerden olmak üzere çok sayıda ihtidaya rastlanmaktadır (Ercan, 2001, 198-201). Adana Sancağı'ndaise18. yüzyılın ikinci yarısında tespit edilen isimlerden Ermeni nüfustan ihtidâlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun bölgenin tarihsel arka planıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Nitekim geçmişte bölgede bir Ermeni krallığının varlığı bilinmektedir.

1.2. Şer'iyye Sicilerinde İhtidâ Kayıtları

Şer'iyye sicillerinde ihtidâ kayıtları genel olarak ilk ya da son sayfalarda yer almaktadır. Sicillerde ihtidâ verilerini kaydetme usulü Tanzimat öncesi ve sonrasında farklılıklar arz etmiştir. Tanzimat ve Islahat fermanlarının ilan edildiği ve batılılaşma yolunda adımların atıldığı bu "nazik dönem"de, zor zamanlar geçiren Osmanlı Devleti'nin iç işlerine İngiltere, Fransa ve Rusya müdahale etmekteydi (Aslan, 2008, 25). Dindaşlarını korumak gerekçesiyle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışan bu yabancı devletlere karşı, ihtidâ hareketleri ciddi bir şekilde kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken kayıtların da önemi artmıştır. Nitekim Tanzimat sonrasında kayıtlarda daha tafsilatlı tutulmaya başlanmıştır. Bu yeni metot şöyledir:

- Mühtedîlerin Meclis-i İdâre-i Vilâyet'e Müslüman olmak istediklerini bildirmeleri gerekmektedir.
- Mühtedî'nin başvurusunda nizâmî sorgu yapılmakta, bu sorgulamada; kimlik bilgileri[9], hür, âkil ve bâliğ olup olmadığı ve tabi olduğu topluluk tespit edilmektedir. İhtidâda cebr, iğfal ve terğibin olup olmadığına bakılmakta ve kelime-i şehâdet teklif edilmektedir. Bu istintak, valinin huzurunda ve bir heyet karşısında gerçekleşmektedir. Ayrıca istintak sırasında müşahit sıfatıyla gayrimüslim tebaadan veya yabancı devletlerden temsilciler de orada hazır bulunmaktadır.
- İstintak dilekçeye der kenar olarak kaydedildikten sonra şer'i mahkemede bunlar tekrarlanıp mühtedi kimse "kelimeteyn-i şehâdeteyni tekellüm" ettikten sonra kendi isteği ile yeni bir isim alır ve mühtedinin kayıt evrakları nüfus başkâtibine verilerek nüfus kütüğüne işlenir (Çetin, 1994, 5-6).

Tanzimat öncesinde ise yukarıdaki gibi tafsilatlı durum söz konusu değildir. Tanzimat öncesi bir ihtidâ kaydının nasıl tezahür ettiğine bakacak olursak kayıtlarda çok yalın bilgiler bulunmaktadır. Şöyle ki mühtedînin hangi topluluktan olduğu, meskûn olduğu kaza, mahalle ya da sokak ve hâl-i küfründe hangi isme sahip olduğu gibi. "Hâl-i küfründe" ifadesiyle Osmanlı Devleti, İslâm'dan önceki yaşamı küfür hali olarak nitelendirmektedir. Daha sonra kayıtlarda batıl dinden uzaklaşıp hak dini kabul ettiği ifade edilir. Devamında kelime-i şehâdeti telkin eder ve talep ettiği yeni isminin de sicillere kaydedilmesiyle işlem son bulur.Bu sırada şuhûdû'l-hâl mahkemede hazır bulunmaktadır. Adana şer'iyye sicillerinde genel olarak iki tür ifade görülmüştür. Bunlara misaller aşağıda verilmiştir:

- *"Çokaklı Ermenilerinden olup hâl-i küfründe ismi Manuk olan zımmî, bâtıl dinden rücû' ve dîn-i hakkı kabul ve talebiyle ismi Mustafa tesmîye olunduğu. Kayd-ı şod. Fî 3 Saferü'l-hayr sene 1209".* (BOA, AŞS.66, S.1, B.1)
- *"Hâl-i küfründe Bedo nâm zımmî meclis-i şer'îde takrîr-i kelâm eder ki: Ben andır ki küfr hâlinde idim. Bâtıl dinden rücû' eyledim. Din-i hakkı kabul eyledim. Deyüb şehâdet-i kelime getirüb ismi Mehmed tesmîye olunduğu mahâle kayd olundu. Fî 19 Cemâziye'l-ahîr sene 1181"*(BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.353)

İhtidâ edenler,arşiv belgelerinden iki türlü öğrenilmektedir. İhtidâ edenlerin bir kısmı, kendi rızalarıyla mahkemeye gidip kadılara Müslüman olmak istediklerini bildirmeleri üzerine defterlere kaydedilmişlerdir. Diğer kısmı ise belgelerde geçen mühtedî tabirinden anlaşılmaktadır (Yiğit, 2010, 636).Bu defterlerin kayıtlarına göre kendi isteğiyle ihtidâ edenlerin kayıtları değerlendirilmiştir. Ancak kayıt altına alınmayan ihtidâların olduğu da göz ardı edilmemelidir.

2. ADANA'DA İHTİDA EDENLER (1750-1799)

Adana'da 1750-1799 tarihleri arasında 32 ihtidâ vak'asına rastlanmıştır. Kayıtlarda (Tablo 1) genel olarak ihtida edenlerin hangi milliyetten olduklarıaçıkça verilmemiştir. Sadece bir belgede "Çokaklı

[9] Kişinin yaşı net ya da tahmini olarak yazılıp adı ve baba adı da kaydedilmektedir. Bayan mühtedilerin evli, bekâr veya dul olmalarına göre "seyyib" veya "bakir" olarak medeni halleri de kayıt altına alınmaktadır. Ahmet Yiğit, "İzmir Şer'iyye Sicillerine Yansıyan İhtida Vakaları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2010, s. 635.

Ermenilerinden" ifadesi kullanılarak mühtedînin hangi milliyetten olduğu açıkça ifade edilmiştir. Tabloda geçen Bağdesar?, Agob, Yasef, Andon, Melkon, Bedo, Ohan, Vartan, Vanis, Manük (Manuk) ve Simon isimleri ise 1831 tarihli nüfus defterinde Ermeni nüfusundan kayıtlı olarak görülmektedir (Kurt, 2015, 363-364; BOA, Adana Nüfus Defteri No: 3699). Dolayısıyla bu kişilerin Ermeni taifesinden olduğu anlaşılmaktadır. Adana Şer'iyye sicillerinde Adana'nın cizye vermekle mükellef olan Ermeni ahali için "Eramine-i Acem" ifadesi geçmektedir (BOA, AŞS.5, S.77, B.100). Bu ifade ile İran'dan gelen Adana'daki Ermeni ahali kastedilmektedir. Diğer taraftan belgelerde Yehûd (Yahudi), Nasaran (Hıristiyan) ve Eramine-i Acem sıralaması yapılarak Ermenilerin Hristiyanlardan ayrı tutulması dikkat çekicidir.[10]

Tablo 1'de, Adana'da ihtidâ eden zımmî isimlerinden sadece bir tanesi Türkçedir.Burada 1790 tarihinde Gülbahar adındaki kadın zımmînin ihtidâsı dikkat çekmektedir. Oysa 16. yüzyılda Adana'da Ermeniler, Türkçe isimlerini daha yaygın bir şekilde kullanmışlardır. Bu durumun Ermeni-Türk yakınlaşmasından kaynaklandığı tahmin edilmektedir (Kurt, 1991, 186). Dolayısıyla Gülbahar isimli zımmînin de Ermeni olduğu düşünülmektedir.

Bazı belgelerde kaydedilen kimsenin eşkâli belirtilmektedir. 1790 tarihli belgede geçen İseb nâm zımmînin eşkâli de şâbb-ı emred[11] şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifadeye göre İseb adlı kişinin henüz bıyığı çıkmamış tüysüz bir delikanlı olduğu anlaşılmaktadır. Buradan ihtidâ eden kimseler arasında henüz akîl bâliğ yaşlarında bir gencin de olduğu tespit edilmektedir.

Belgelerde mühtedî kimselerin ikamet ettiği mahalle bilgileri bazılarında verilirken bazılarında verilmemiştir. Hamam Kurbu ve Ağca Mescid Mahallesi ikişer adet kayıtla Tablo 1'de ön planda görülmektedir. Bazı kayıtlarda da mahallelerinin yanında ya da onun yerine mühtedinin aslının nereden geldiği hususunda bilgiler yer almaktadır. Aslının nereden geldiği ifade edilirken "An asl", "fil asl" gibi ifadeler kullanılmıştır. "Fil asl Diyârbekir olub Adana'da sakin", "An asl Tarsus'dan" gibi ifadeler buna misal olarak gösterilebilir. Ayrıca "Harput atasından" ifadesiyle de üç mühtedînin nereden geldiği aşikâr edilmiştir.

Şer'iyye sicillerinde başka şehirden gelip mahkemede işi olanların kayıtları; aslen nerede meskûn olduğu ve geldiği yerde misafir olduğu bildirilerek kaydedilmektedir. Tablo 1'de de aslen Diyârbekir'den olan bir gayrimüslimin din değiştirmek için mahkemeye gittiği ve Adana'da misafir olarak kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca ticaret için gelip Adana'da vakıf hanında kalan bir gayrimüslimin ihtida ettiği de Tablo 1'den öğrenilmektedir.

[10]Bknz: Yılmaz Kurt. *Adana Ermenileri ve Eramine-i Acem.* https://www.academia.edu/21655410/7._Adana_Ermenileri_ve_Eramine-i_Acem, (E.T.12.09.2019)

[11] "Şâbb: "Genç, delikânlı, civân, yiğit. Şâbb-ı emred: Daha sakalı, bıyığı gelmemiş delikânlı.".Sami, age, s. 761.

Adana'da İhtidâ Kayıtları(1750-1799)					
Sıra No	**Eski İsmi**	**Milliyeti**	**Mahallesi**	**Yeni İsmi**	**Tarih**
1.	İvâzveled-i Bâğdûn		Harput Atasından Medîne-i Adana'da Sakîn	Mehmet	H.1166/M.1753[12]
2.	Bâ'disâr/Bâ'risâr/ Bağdesar?		Yortan	Ayşe	H.1168/M.1754[13]
3.	Vanes/ Vanis?		Kansafzâde	Mehmet	H.1169/M.1756[14]
4.	Zahtor?		Dervişpaşa Zâde	Mehmet	H.1171/M.1758[15]
5.	Apod		Vakf-ı Hândan	Abdullah	H.1171/M.1758[16]
6.	Ağsatar		Zımmiyân	Mehmet	H.1172/M.1759[17]
7.	Manyas		Hacı Sındı	Mehmet	H.1172/M.1759[18]
8.	Agob		Harput'tan Olub	Mustafa	H.1173/M.1759[19]
9.	Marat		An asl Harput'tan Adana'da Sakîn	Ali	H.1173/M.1760[20]
10.	Yasef		Kuru Köprü	(Silik)	H.1173/M.1760[21]
11.	Andon		Sultan Sokağından	Ahmet	H.1173/M.1760[22]
12.	Haçer veled Melkon		An asl Tarsus'dan	Ahmet	H.1173/M.1760[23]
13.	Keli?		Üsküdar'dan Olub	Mehmet	H.1175/M.1761[24]
14.	İski?	Tahrip olmuş	Savcızâde	Ayşe	H.1175/M.1761[25]
15.	Tahrip Olmuş	Tahrip Olmuş	Tahrip Olmuş	Mehmet	H.1175/M.1762[26]
16.	Yasef			İbrahim	H.1180/M.1766[27]
17.	Bedo			Mehmet	H.1181/M.1767[28]
18.	Hanok			Raziye	H.1181/M.1768[29]
19.	Karim		Hamam Kurbu	Ayşe	H.1196/M.1782[30]
20.	Sara (Sare)			Emine? (Amine)	H.1196/M.1782[31]
21.	Meryem		Eski Çalan Deresi'nden	Hatice	H.1197/M.1783[32]
22.	Yasef		Hacı Sındı	Yusuf	H.1198/M.1784[33]
23.	Ohan		Ağcamescid	Abdullah	H.1198/M.1784[34]
24.	Vartan		Erzingân[35] Ahâlisinden	Mustafa	H.1202/M.1788[36]
25.	İseb nâm şâbb-ıemred		Ağcamescid	Halil Mehmet	H.1204/M.1790[37]
26.	Gülbahar		Eski Hamam	Emine (Amine)	H.1204/M.1790[38]
27.	Manuk/	Çokaklı		Mustafa	H.1209/M.1794[39]

[12] BOA, AŞS.1, S.1, B.1.
[13] BOA, AŞS.133, S.1, B.5.
[14] M. Zahit Yıldırım (1996). *30 Numaralı Adana Şer'iyye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, s.85.
[15] BOA, AŞS.132, Görüntü No:88.
[16] BOA, AŞS.132, Görüntü No:88.
[17] BOA, AŞS.33, S.2, B.13.
[18] BOA, AŞS.33, S.2, B.14.
[19] BOA, AŞS.33, Görüntü No: 60, B.354.
[20] BOA, AŞS.33, S.1, B.4.
[21] BOA, AŞS.1, S.1, B.1.
[22] BOA, AŞS.1, S.1, B.2.
[23] BOA, AŞS.1, S.1, B.3.
[24] BOA, AŞS.34, S.1, B.1.
[25] BOA, AŞS,35, S.1, B.2.
[26] BOA, AŞS.35, S.1, B.1.
[27] BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.350.
[28] BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.353.
[29] BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.352.
[30] BOA, AŞS.44, S.1, B.1.
[31] BOA, AŞS.44, S.1, B.6.
[32] BOA, AŞS.44, S.1, B.2.
[33] BOA, AŞS.45, S.2, B.1.
[34] BOA, AŞS.45, S.2, B.2.
[35] Şemsedddin Sami, Kâmûsu'l-A'lâm, https://www.kamusulalam.com/osmanlica-ansiklopedi-madde-5286.html, (E.T.16.10.2019) "Erzincân: Aslı kâf-ı Farisî ile "Erzingân" olup, Erzincân bunun mu'arrebidir; hatta el-yevm bile zebânzedi (Erzingân)'dan galat olarak (Ezirgân)dır…"; Ruhi Kara (2016). Erzincan Adı Üzerine. *Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-1 Ekim),* C.1, Erzincan, s.563-570. Bknz: "Erzincan adının ilk çağda Strabon'un Akilisene dediği bölgede yer alan Eriza şehri olduğu sanılmaktadır. İlk çağda: Arziya, Erez, Orsa, Orse, Urussu; Grek kaynaklarında: Aziris; Arap kaynaklarında: Erzencan; Bizans kaynaklarında Arıngam (Arınga), Arsıngan, Erzingan Ermeni kaynaklarında: Erez, Erzng, Erzingan biçiminde söylenmiş ve bugünkü Erzincan şeklini almıştır."
[36] BOA, AŞS.65, S.1, B.1.
[37] BOA, AŞS.6, S.137, B.137.
[38] BOA, AŞS.6, S.137 B.138.

	Manük?	Ermenilerinden			
28.	Kesber		Hacı Hasanlu Karyesinde Mütemekkin	Abdullah	H.1210/M.1796[40]
29.	Karim		Davud Bey Bağçesinde Mütemekkin	Hatice	H.1210/M.1796[41]
30.	Rosa		Hamam Kurbu	Fatma	H.1211/M.1796[42]
31.	Simon		Fil asl Diyârbekir'den Olub Adana'da Misafir	Mehmet	H.1212/M.1798[43]
32.	Meryem		Kadı Mescidi	Hatice	H.1212/M.1798[44]

Tablo1: Adana'da İhtida Hareketlerini Gösterir Tablo

İhtidâ hareketlerinin en fazla olduğu yıl 1760'tır (Grafik 1). 1760 tarihinde 4 adet ihtidâ kaydına rastlanmıştır. 1759 ve 1796 tarihlerinde 3'er ihtidâ, 1758, 1761, 1782, 1784, 1790 ve 1798 tarihlerinde de 2'şer adet ihitidâya rastlanmıştır. İhtidânın en düşük olduğu yıllar ise 1753, 1754, 1756, 1762, 1766, 1767, 1768, 1783, 1788 ve 1794 tarihleridir. Bu tarihlerde Adana'da birer adet ihtidâ görülmektedir. Grafik 1'i genel olarak değerlendirdiğimizde, Adana'da ihtida edenlere senede bir ya da iki defa rastlanmıştır. Bu bilgiden yola çıkarak; 1750-1799 tarihlerinde, Adana'da dinî hoşgörünün yaşandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca kayıtlardan anlaşıldığı üzere bölgede toplu din değiştirmeleri[45] söz konusu değildir. Bu noktada Adana özelinde, Osmanlı toplumundaki zımmî ahaliye din tercihi hususunda bir baskının olmadığı söylenebilir.

Grafik 1: Adana'da İhtidâ Hareketlerinin Yıllara Göre Dağılımı (1750-1799)

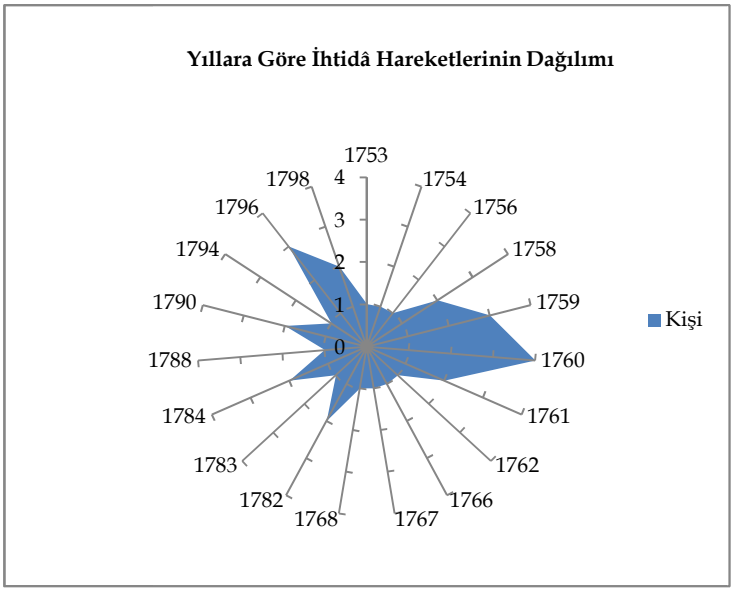

[39] BOA, AŞS.66, S.1, B.1.
[40] BOA, AŞS.56, S.1, B.75.
[41] BOA, AŞS.56, S.1, B.76.
[42] BOA, AŞS.56, S.1, B.77.
[43] BOA, AŞS.55, S.1, B.1.
[44] BOA, AŞS.55, S.1, B.2.
[45]Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanında Arnavutluk ve Bosna Hersek'te toplu ihtidâların yaşandığı bunun dışında genellikle ihtidâ hareketlerinin münferit olarak görüldüğü bilinmektedir. Toplu ihtidâların sebebi ise Osmanlının geldiğinde bölgedeki halkın sosyal ve ekonomik bakımdan feodal beylerin baskısı altında olmaları ile izah edilmektedir. Bu dönem için Neşri'nin İznik'in fethedilmesiyle bu toprakların Orhan Bey'in oğlu Süleyman Paşaya verilmesi hususunda "Ve Süleyman Paşa ol vilayette ol kadar adl ü dad itdim kim Türk'ün ayin-ü erkanını görüp, gelip Müslüman oldular ve ol vilayette ne kadar mülkler var ise cemi' Süleyman Paşa virdüği karar üzerine şimdi dahi mukarrer" şeklindeki ifadesiyle Osmanlı Devleti'nin idari yapısı sayesinde ihtidâların yaşandığına vurgu yapılmıştır. Hava Selçuk, "Tapu Tahrir…", s.91-92.

Kadın-Erkek Oranına Göre İhtidâ Hareketleri			
Sıra No	Tarih	Erkek	Kadın
1.	**H.1166/M.1753**[46]	x	
2.	**H.1168/M.1754**[47]		X
3.	**H.1169/M.1756**[48]	x	
4.	**H.1171/M.1758**[49]	x	
5.	**H.1171/M.1758**[50]	x	
6.	**H.1172/M.1759**[51]	x	
7.	**H.1172/M.1759**[52]	x	
8.	**H.1173/M.1759**[53]	x	
9.	**H.1173/M.1760**[54]	x	
10.	**H.1173/M.1760**[55]	x	
11.	**H.1173/M.1760**[56]	x	
12.	**H.1173/M.1760**[57]	x	
13.	**H.1175/M.1761**[58]	x	
14.	**H.1175/M.1761**[59]		X
15.	**H.1175/M.1762**[60]	x	
16.	**H.1180/M.1766**[61]	x	
17.	**H.1181/M.1767**[62]	x	
18.	**H.1181/M.1768**[63]		X
19.	**H.1196/M.1782**[64]		X
20.	**H.1196/M.1782**[65]		X
21.	**H.1197/M.1783**[66]		X
22.	**H.1198/M.1784**[67]	x	
23.	**H.1198/M.1784**[68]	x	
24.	**H.1202/M.1788**[69]	x	
25.	**H.1204/M.1790**[70]	x	
26.	**H.1204/M.1790**[71]		X
27.	**H.1209/M.1794**[72]	x	
28.	**H.1210/M.1796**[73]	x	
29.	**H.1210/M.1796**[74]		X
30.	**H.1211/M.1796**[75]		X
31.	**H.1212/M.1798**[76]	x	
32.	**H.1212/M.1798**[77]		X
33.	**Toplam**	22	10
34.	%	%68.75	%31.25

Tablo 2: Kadın-Erkek Oranına Göre Adana'da İhtidâ Hareketleri (1750-1799)

[46] BOA, AŞS.1, S.1, B.1.
[47] BOA, AŞS.133, S.1, B.5.
[48] M. Zahit Yıldırım (1996). *30 Numaralı Adana Şer'iyye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1996, s.85.
[49] BOA, AŞS.132, Görüntü No:88.
[50] BOA, AŞS.132, Görüntü No:88.
[51] BOA, AŞS.33, S.2, B.13.
[52] BOA, AŞS.33, S.2, B.14.
[53] BOA, AŞS.33, Görüntü No: 60, B.354.
[54] BOA, AŞS.1, S.1, B.1.
[55] BOA, AŞS.1, S.1, B.2.
[56] BOA, AŞS.1, S.1, B.3.
[57] BOA, AŞS.33, S.1, B.4.
[58] BOA, AŞS.34, S.1, B.1.
[59] BOA, AŞS,35, S.1, B.2.
[60] BOA, AŞS,35, S.1, B.1. Tamamı tahrip olduğu için önceki belgeye numara verilmemiştir.
[61] BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.350.
[62] BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.353.
[63] BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.352.
[64] BOA, AŞS.44, S.1, B.1.
[65] BOA, AŞS.44, S.1, B.6.
[66] BOA, AŞS.44, S.1, B.2.
[67] BOA, AŞS.45, S.2, B.1.
[68] BOA, AŞS.45, S.2, B.2.
[69] BOA, AŞS.65, S.1, B.1.
[70] BOA, AŞS.6, S.137, B.137.
[71] BOA, AŞS.6, S.137 B.138.
[72] BOA, AŞS.66, S.1, B.1.
[73] BOA, AŞS.56, S.1, B.75.
[74] BOA, AŞS.56, S.1, B.76.
[75] BOA, AŞS.56, S.1, B.77.
[76] BOA, AŞS.55, S.1, B.1.
[77] BOA, AŞS.55, S.1, B.2.

1750-1799 yılları arasında Adana'da ihtidâ eden erkek sayısı 22, kadın sayısı 10'dur (Tablo 2). Toplam ihtidanın %68.75'ini erkekler, %31.25'ini kadınlar oluşturmaktadır. Buna göre, erkek ihtidâ oranı, kadın ihtidâ oranına göre oldukça fazladır. Bunun sebebi kadınların mahkemeye gidip din değiştirmek istediklerini söylemekte çekinken davrandıkları tahmin edilmektedir. Çünkü o dönemlerde kadınların sosyal hayatta etkinlikleri zayıftır. Bu sebeple kadınların ben Müslüman oldum şeklinde ifadeleri mahkeme kayıtlarına pek yansımamıştır.[78]

1572 tarihli Adana tahrir defterindeki Ermeni isimlerine bakılacak olursa, Ermenilerin Türk kültürünün etkisinde kaldıkları görülmektedir. Zira bu dönemde daha çok Türk isimleri kullanmışlardır. Mesela Karagöz, Balı, Budak gibi isimler dikkat çekmektedir. Ahmet, Mehmet, Mustafa gibi İslâmî isimler ise ihtidadan sonra dahi tercih edilmemiştir. Adana'da ihtidâ edenler arasında en çok kullanılan isimler; Mübarek, Mercan, Cevher ve Reyhan isimleridir. Bu durum Adana'nın 1572 tarihi için geçerlidir (Kurt, 1991, 186). 18. yüzyıla gelindiğinde ise Tablo 1'deki bilgilere göre ihtidâ eden Ermeni isimleri arasında sadece bir tane Türkçe isme (Gülbahar) rastlanmaktadır. 1789 yılından sonra milliyetçiliğin artmasıyla Türkçe isimlere karşı bir tavır alındığı görülmektedir. Zira Gülbahar isimli kayıt da bu tarihlere tekâbül etmektedir. 1831 tarihli nüfus defterine baktığımızda da gayrimüslim isimlerinde, Türkçe isim hiç görülmemektedir(Kurt, 2015, 363-364).

16. yüzyılda ihtidâdan sonra tercih edilmeyen İslâmî isimler, 18. yüzyılda bilhassa tercih edilmiştir. Tablo 3'e göre mühtediler çoğunlukla Ahmet, Mehmet ve Abdullah gibi İslâmî isimleri tercih etmişlerdir. 22 erkek mühtedîden 10 tanesi Mehmet ismini tercih etmiştir. Buna göre erkekler arasında Mehmet ismi en çok tercih edilen isimdir. Kadın isimlerinden ise en çok tercih edilen isimler arasında Ayşe ve Hatice bulunmaktadır.

Mühtedilerin Kullandıkları İsimler			
Sıra No	Mühtedîlerin İsimleri	Adet	%
1.	Mehmet[79]	10	30.30…
2.	Mustafa[80]	3	9.09…
3.	Ahmet[81]	2	6.06…
4.	Abdullah[82]	3	9.09…
5.	İbrahim[83]	1	3.03…
6.	Yusuf[84]	1	3.03…
7.	Ali[85]	1	3.03…
8.	Halil[86]	1	3.03…
9.	Ayşe[87]	3	9.09…
10.	Raziye[88]	1	3.03…
11.	Emine (Amine)[89]	2	6.06…
12.	Hatice[90]	3	9.09…
13.	Fatma[91]	1	3.03…
14.	(Silik)[92]	1	3.03…
15.	Toplam	33	100

Tablo 3: Adana'da Mühtedîlerin Kullandıkları İsimler (1750-1799)

[78]19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra bu durum değişmiş ve kadın erkek arasındaki fark büyük ölçüde azalmıştır. Hava Selçuk (2002). Şer'iyye Sicillerine Göre Kayseri'de İhtidâ Hareketleri. *Dini Araştırmalar,* Mayıs-Ağustos 2002, C.5, S.3, s.170; Çetin, age, s.38-39.19

[79] BOA, AŞS.1, S.1, B.1; BOA, AŞS.33, S.2, B.13.; BOA, AŞS.3, S.2, B.14; BOA, AŞS.34, S.1, B.1; BOA, AŞS,35, S.1, B.1; BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.353; BOA, AŞS.6, S.137, B.137; BOA, AŞS.55, S.1, B.1; Yıldırım, agt, s.85; BOA, AŞS.132, Görüntü No:88.

[80]BOA, AŞS.33, Görüntü No: 60, B.354.

[81] BOA, AŞS.1, S.1, B.2; BOA, AŞS.1, S.1, B.3.

[82] BOA, AŞS.45, S.2, B.2; BOA, AŞS.56, S.1, B.75; BOA, AŞS.132, Görüntü No:88.

[83] BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.350.

[84] BOA, AŞS.45, S.2, B.1.

[85] BOA, AŞS.33, S.1, B.4.

[86] BOA, AŞS.6, S.137, B.137. Mehmet ismi ile beraber kullanılmıştır.

[87] BOA, AŞS.35, S.1, B.2; BOA, AŞS.133, S.1, B.5.

[88] BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.352.

[89] BOA, AŞS.6, S.137 B.138.

[90] BOA, AŞS.56, S.1, B.76; BOA, AŞS.55, S.1, B.2.

[91] BOA, AŞS.56, S.1, B.77.

[92] BOA, AŞS.1, S.1, B.1.

Sonuç

Osmanlı nüfusu Müslim-gayrimüslim birlikte yaşayan bir toplum olduğu için ihtidâ vak'aları kaçınılmaz olmuştur. Zira farklı kültürden ve milletten birçok unsurun beraber yaşaması sosyal etkileşimi beraberinde getirmiştir. Ancak İslâm hukuku gereğince dininden dönen Müslüman ise ve Hak dine dönmezse idam edilir. Bu durum İslâm unsurlarının din değiştirmesine olanak sağlamamıştır. Osmanlı'da hâkim dinin İslâm olması Hıristiyan tebaanın İslâm'a meylini arttırıcı bir faktör olmuştur. Dolayısıyla Sosyolojik bir kaide olarak baskın kültür alt kültürü etkisi altına almıştır.

Adana için 18. yüzyılın ikinci yarısında ihtidâ edenler hakkında tafsilatlı bir araştırma mevcut değildir. Dolayısıyla bölgede ihtidaların ne ölçüde olduğu bu çalışmaya kadar gizemli kalmıştır. Bu çalışmada Adana'daki gayrimüslimlerin ne kadarı din değiştirmiş? Zorla mı yoksa gönül rızasıyla mı? Gibi sorularayanıtlar aranmıştır.Kayıtlarda mühtedinin; "*Ben andır ki küfr hâlinde idim. Bâtıl dinden rücû' eyledim. Din-i hakkı kabul eyledim*"[93]şeklinde geçen ifadesi Adana'da dinî hoşgörünün tezahürünü göstermektedir.

Sonuç olarak, vak'aların yarım yüzyıl boyunca istatistiği çıkarılmış ve ihtidâların bireysel nitelikte olduğu anlaşılmıştır. Nitekim senede bir hatta bazı seneler hiçbir kayda rastlanmamıştır. Adana'da bu dönemde yaşanan asayiş bozuklukları ve vergi usulsüzlüklerine rağmen ihtidâ hareketlerinin ciddi bir orana çıkmadığı görülmektedir. Bu nedenle vergi ve benzer sebeplerden ötürü din değişikliği yaşanmıştır isnadı en azından Adana için yersiz kalmıştır.

Çalışma ile ihtidâ edenlerin milliyetleri, kökenleri, meskûn oldukları kaza ve mahalleleri, kadın-erkek oranları ve kullandıkları isimler hakkında literatüre katkı sağlanmıştır.

Adana şer'iyye sicillerinin düzenli olmaması sebebiyle yıllara göre veriler bütünüyle takip edilememiştir. Ancak Adana'nın o dönemdeki ihtidâ yapısı hakkında bir fikir oluşmuştur.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

1.1. Şer'iyye Sicilleri

1 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
5 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
6 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
27 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
30 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
33 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
34 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
35 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
44 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
45 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
50 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
55 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
56 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
65 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
66 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
132 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
133 Numaralı Adana Şer'iyye Sicili
107 Numaralı Ankara Şer'iyye Sicili

1.2. Nüfus Defterleri

BOA, Adana Nüfus Defteri No:3699.

2. Referans Eserler

Devellioğlu, Ferit (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Sami, Şemseddin (2017).*Kâmûs-ı Türkî*.İstanbul: Yeditepe Yayınları.

---------, Şemseddin. *Kâmûsu'l-A'lâm*. *https://www.kamusulalam.com/osmanlica-ansiklopedi-madde-5286.html,* (E.T.16.10.2019).

Pakalın Mehmet Zeki (1993).*Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II,*İstanbul: MEB Yayınları.

[93] BOA, AŞS.50, Görüntü No: 59, B.353.

3. Tetkik Eserler

Açıkel, Ali (2004). Şer'iyye Sicillerine Göre Tokat'ta İhtidâ Hareketleri (1772-1897). *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 23, Erzurum, s.171-193.

Antov, Nikolay(2000). Kisve Bahası Arzuhalleri: Osmanlı Döneminde Balkanlarda İslamlaşma Sürecine Dair Bir Kaynak. *Kebikeç Dergisi,10*, s.89-105.

----------,MİNKOV, Anton (2004). *Conversion to Islam in the Balkans: Kisve Bahasi Petitions and Ottoman Social Life, 1670-1730.* Leiden: Brill.

Aslan, Halide (2008). *Tanzimat Döneminde İhtidâ (1839-1876).* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Doktora Tezi, Ankara.

--------, Halide (2012). Tanzimat Döneminde Dinî Değişim Halleri: İhtida-Gizli Din-Tanassur ve Osmanlı. *Toplum Bilimleri Dergisi,* Temmuz-Aralık, 6(12), s. 55-82.

--------, Halide (2010). *Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri (1839-1876).* Ankara: TDV Yay.

Çetin, Osman (1994).*Sicillere Göre Bursa'da İhtidâ Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909).* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çevikel, Nuri (2007). "Osmanlı Kıbrıs'ında Müslim-Gayrimüslim İlişkileri ve İhtidâ Meselesi (1746- 1801). *ICANAS-38 (38th International Congress of Asian and North African Studies),* 10-15 September 2007 Ankara. Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, II. Cilt (Tarih ve Medeniyetler Tarihi), 2012, s. 937-965.

Çolak, Kamil (2000). *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtidâ Hareketleri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Darling, Linda T. (2012). Osmanlı Sınırında Hıristiyan-Müslüman Etkileşimi: Erken Dönem Osmanlı Tarihinde Gaza ve Yerleşim. *Osmanlı Hoşgörüsü*, Ed. Kemal Karpat-Yetkin Yıldırım, Çev. Yeliz Usta, İstanbul: Timaş Yayınları, s.135-162.

Dalgın, Nihat (2003). İslam Hukuku Açısından Müslüman Bayanın Ehl-i Kitap Erkekle Evliliği. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi,* S.2, s.131-156.

Dinç, Güven, (2018). Kıbrıs'ta İhtida Hareketleri (1800-1878). *Bilig Dergisi*, Kış, Sayı 84, s.243-271.

Ebussuûd Muhammed b. Muhammed (1983). *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. haz. M. Ertuğrul Düzdağ, İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları.

Ercan, Yavuz (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi.

Göce, Gülüşan; GÜGEN, Büşra (2017). Türkiye'de Din Psikolojisi Alanında İhtida Üzerine Yapılan Araştırmaların İçerik ve Yöntem Bakımından İncelenmesi. *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl 12, Güz. C.12, S.3, s.55-99.

İnce, İrfan (2008). Ridde. *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXV, İstanbul: TDV Yayınları, s. 88-91.

James, William(2011). Dinsel Dönüşüm. Çev. A. Kuşat *vd.*, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, S.12, s.155-171.

Kallek, Cengiz (2006). Mükellefe-i Kulûb. *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXXI, İstanbul: TDV Yayınları, s.475-476.

Kara, Ruhi, (2016). Erzincan Adı Üzerine. *Uluslararası Erzincan Sempozyumu (28 Eylül-1 Ekim),* C.1, Erzincan, s.563-571.

Kılavuz, Ahmed Saim (2004). *Ana Hatlarıyla İslam Akaid ve Kelama Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınları.

Köç, Ahmet (2014). Sicillerden İhtidâları Okumak Tanzimat Öncesinde Ankara'da Mühtedîler. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi,* C.1, S.2 Aralık, s.1-13.

Köse, Ali (2000). İhtidâ. *İslâm Ansiklopedisi*, C.XXI, İstanbul: TDV Yayınları, s.554-558.

Kurt, Yılmaz (1991). Adana Sancağı'nda Kişi Adları. *AÜDTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XV, S.XXVI, Ankara, s. 169-252.

----------, Yılmaz. *Adana Ermenileri ve Eramine-i Acem. https://www.academia.edu/21655410/7._Adana_Ermenileri_ve_Eramine-i_Acem,*(E.T.12.09. 2019)

----------, Yılmaz (2015). 1831 Yılında Adana Ermenileri. *Tarihte Adana ve Çukurova, Osmanlı Döneminde Adana ve Çukurova I*, Ed. Yılmaz Kurt-M.Fatih Sansar, Akademisyen Kitabevi, C.2, s.357-373.

Krstıc, Tijana (2015). *Osmanlı Dünyasında İhtida Anlatıları 15.-17. Yüzyıllar.* Çev. Ahmet Tunç Şen, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Lowry, Heath W. (1981). *Trabzon Şehrinin İslâmlaşma ve Türkleşmesi 1461-1583.* Çev. Demet-Heath Lowry, İstanbul.

Önal, Ahmet (2019). *Osmanlı Bürokrasisi ve İstanbul Tarihine Dair Bir Kaynak Buyuruldu Mecmuası*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Selçuk, Hava (2002). Şer'iyye Sicillerine Göre Kayseri'de İhtidâ Hareketleri. *Dini Araştırmalar*, Mayıs-Ağustos, C.5, S.13,s.165-176.

----------, Hava (2002). Tapu Tahrir ve Maliyeden Müdevver Defterlere Göre Rumeli'de İhtida Hareketleri (1432-1482). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.12, s.89-104.

Schıck, İrvin Cemil (2012). Tebdil-i Kıyafet, İrtidad ve İhtida. *Acta Turcica*, IV, S.2-1,s.35-45.

Şeker, Mehmet (2007). *Osmanlı Belgelerinde İhtidâ Kavramı ve Mühtedîler.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Yıldız, Bilal (2013). Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Denizli'de Yaşanan Bazı İhtida Örnekleri Üzerinde Bir Değerlendirme. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Amasya İlahiyat Dergisi/Amasya Theology Journal]*, S.1, Amasya, s. 105-120.

Yiğit, Ahmet (2010). İzmir Şer'iyye Sicillerine Yansıyan İhtida Vakaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*, s. 633-648.

Yıldırım, M. Zahit (1996). *30 Numaralı Adana Şer'iyye Sicil Defteri 1115/1703-1171/1757.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

EKLER

Resim 1: H.1166/M.1753 Tarihli İhtidâ Kaydı

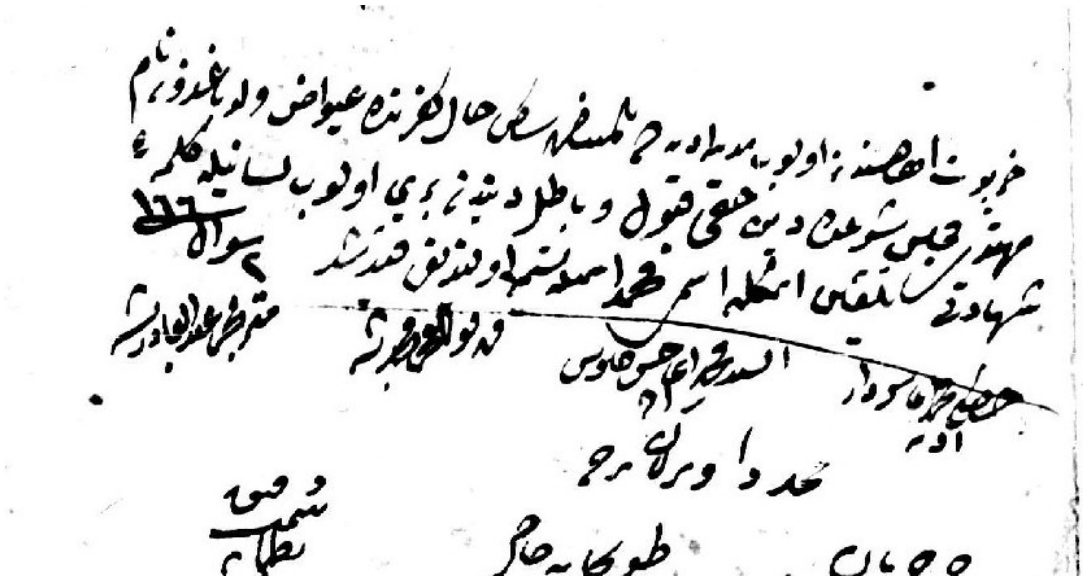

Resim2: H.1168/M.1754 Tarihli İhtidâ Kaydı

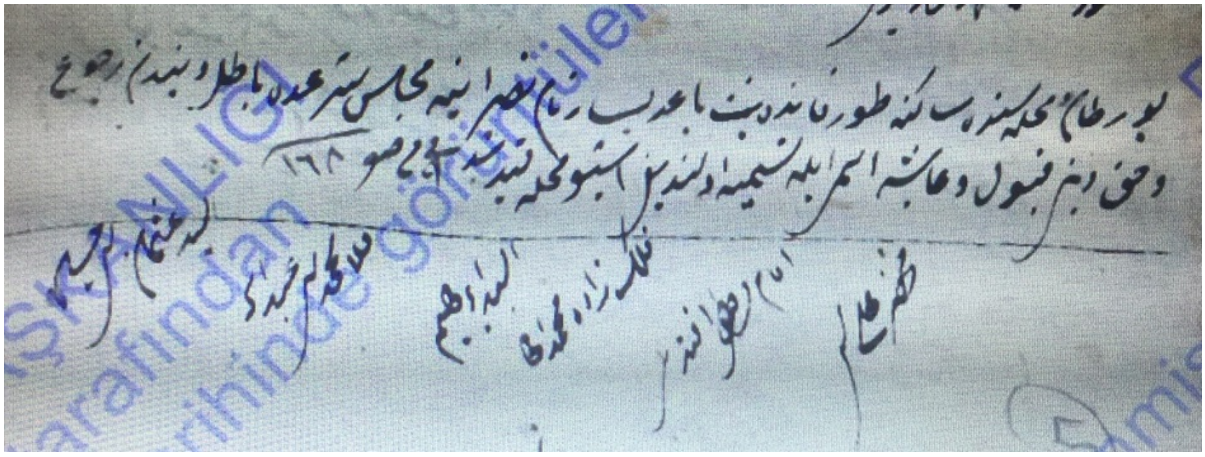

Resim 3: H.1169/M.1755 Tarihli İhtidâ Kaydı

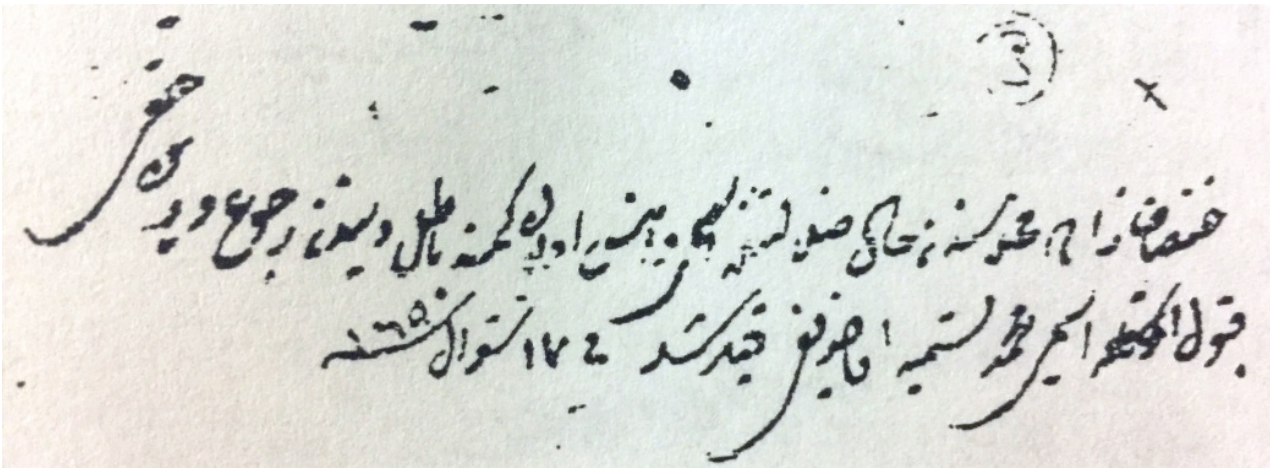

Resim 4: H.1171/M.1757 Tarihli İhtidâ Kayıtları

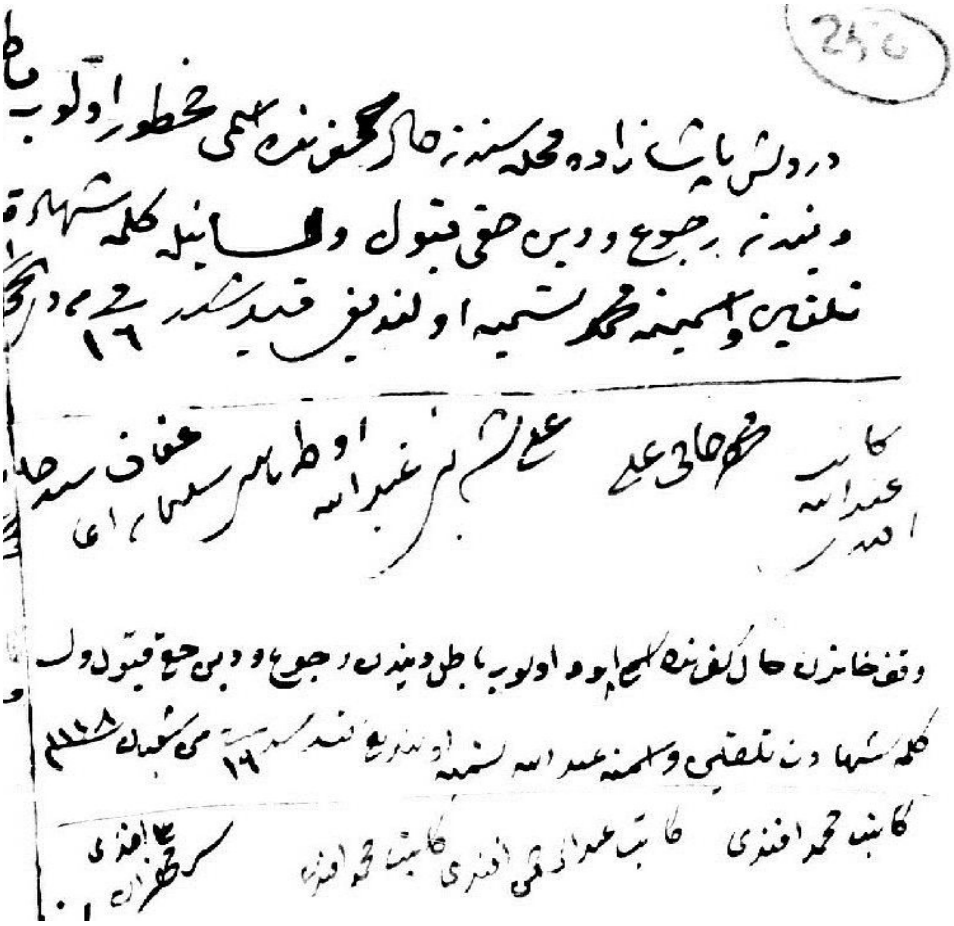

Resim 5: H.1172/M.1758 Tarihli İhtidâ Kayıtları

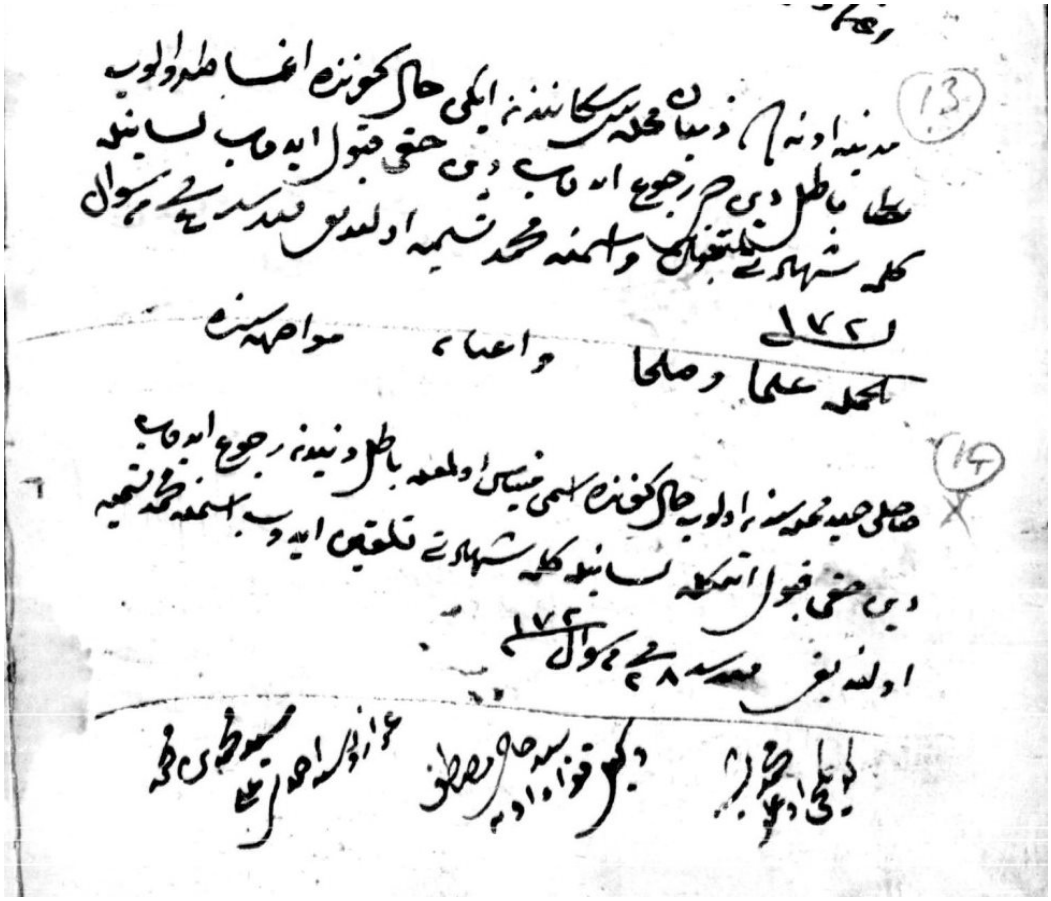

Resim 6: H.1173/M.1759 Tarihli İhtidâ Kaydı

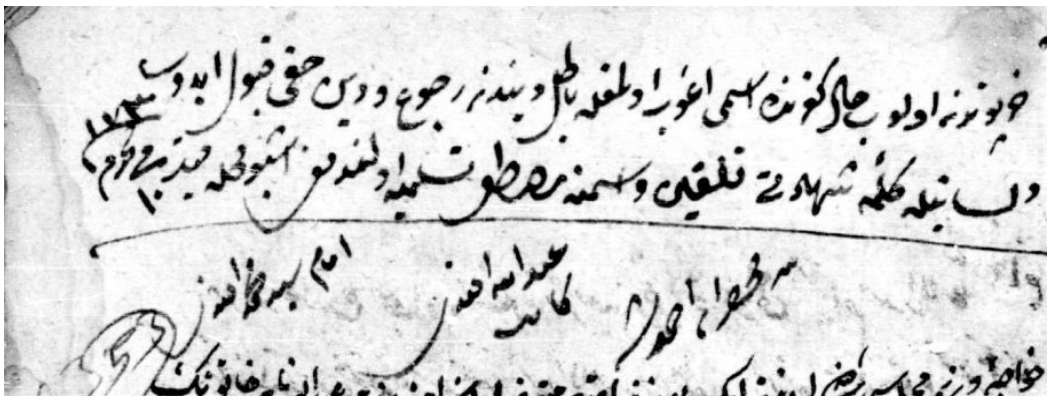

Resim 7: H.1173/M.1759 Tarihli İhtidâ Kaydı

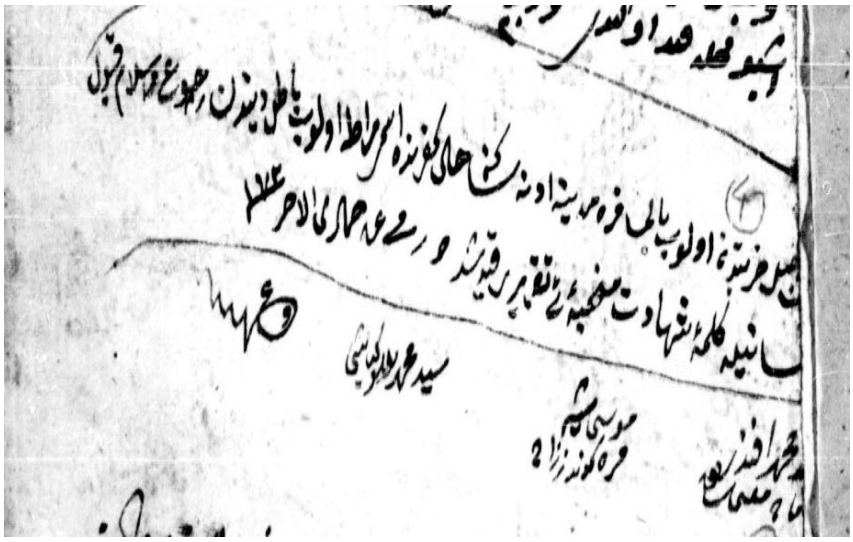

Resim 8: H.1173/M.1759 Tarihli İhtidâ Kayıtları

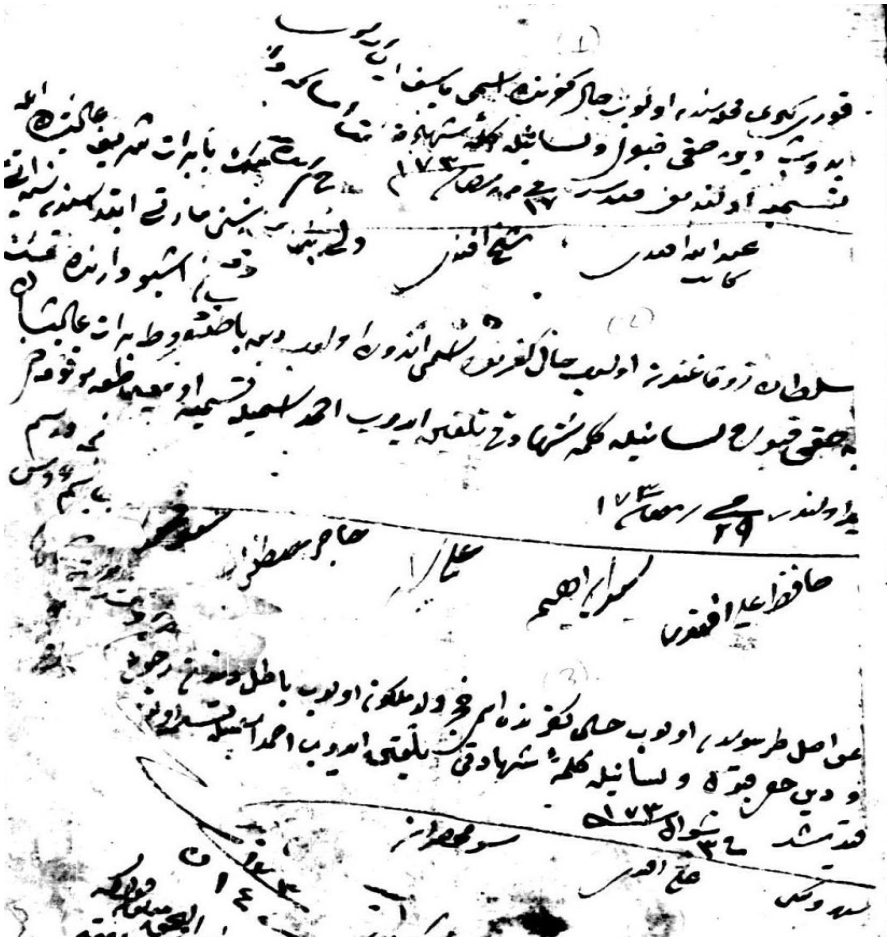

Resim 9: H.1175/M.1761 Tarihli İhtidâ Kaydı

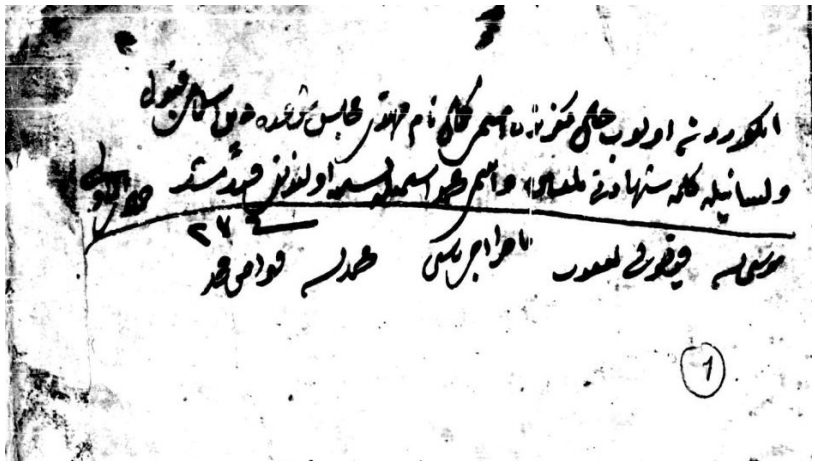

Resim 10:H.1175/M.1761 Tarihli İhtidâ Kayıtları

Resim 11: H.1180/M.1766-H.1181/M.1767 Tarihli İhtidâ Kayıtları

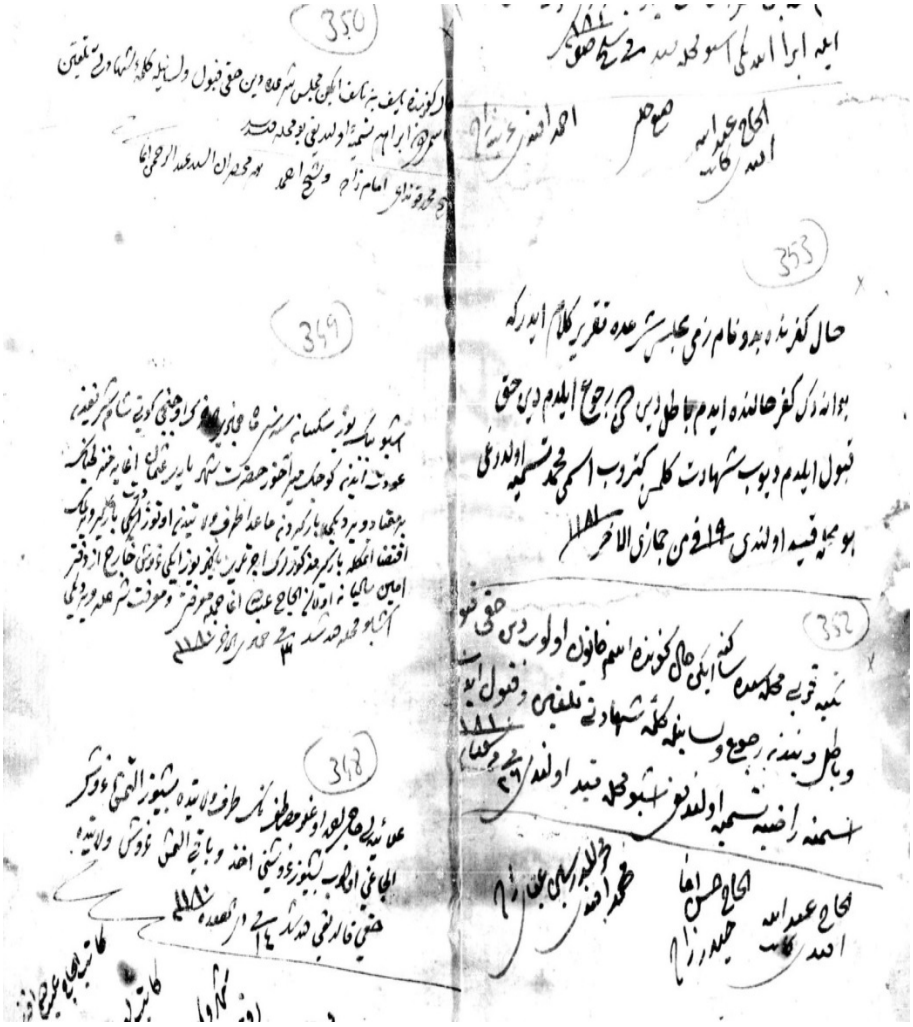

Resim 12: H.1196/M.1782-H.1197/M.1783-H.1196/M.1782 Tarihli İhtidâ Kayıtları

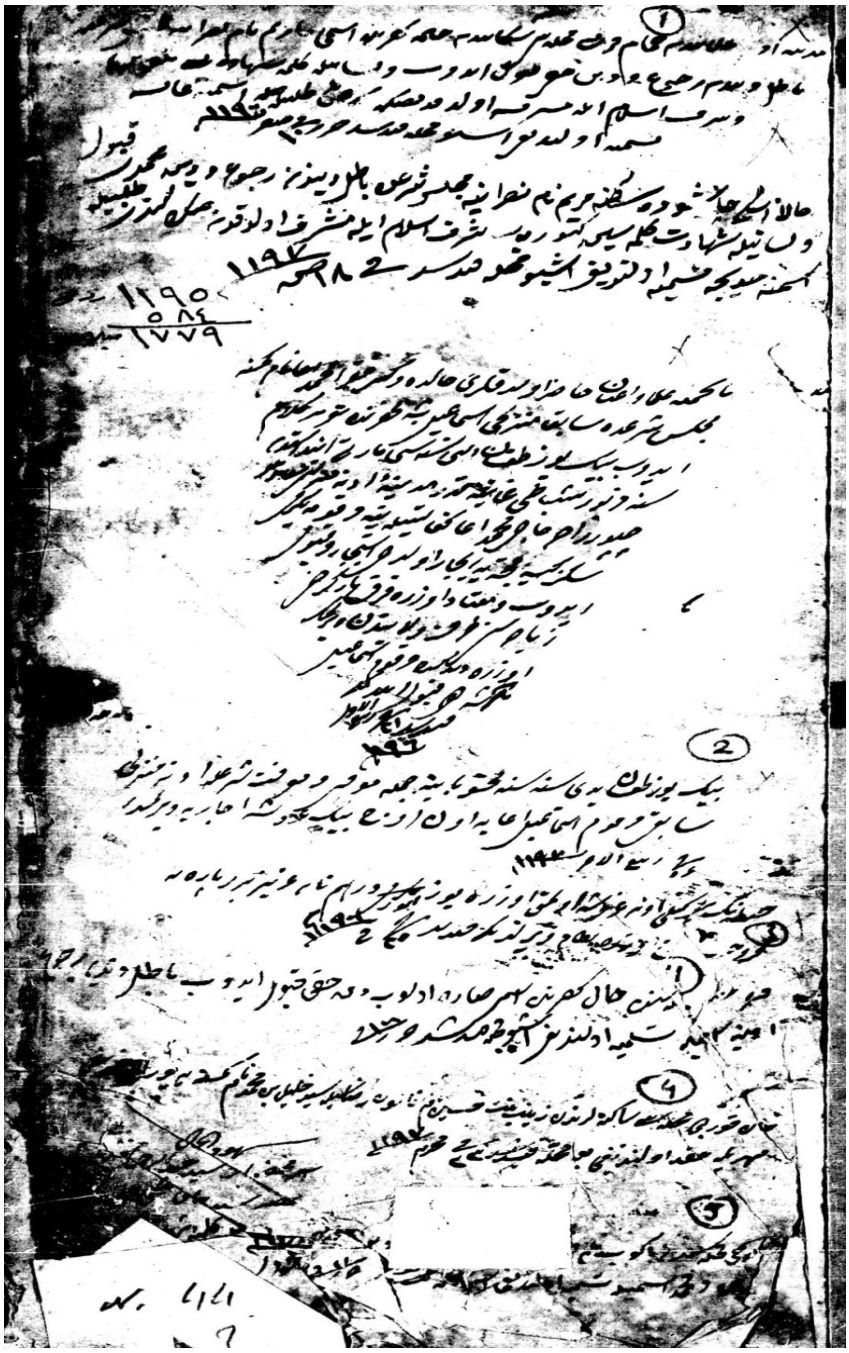

Resim 13: H.1198/M.1784 Tarihli İhtidâ Kayıtları

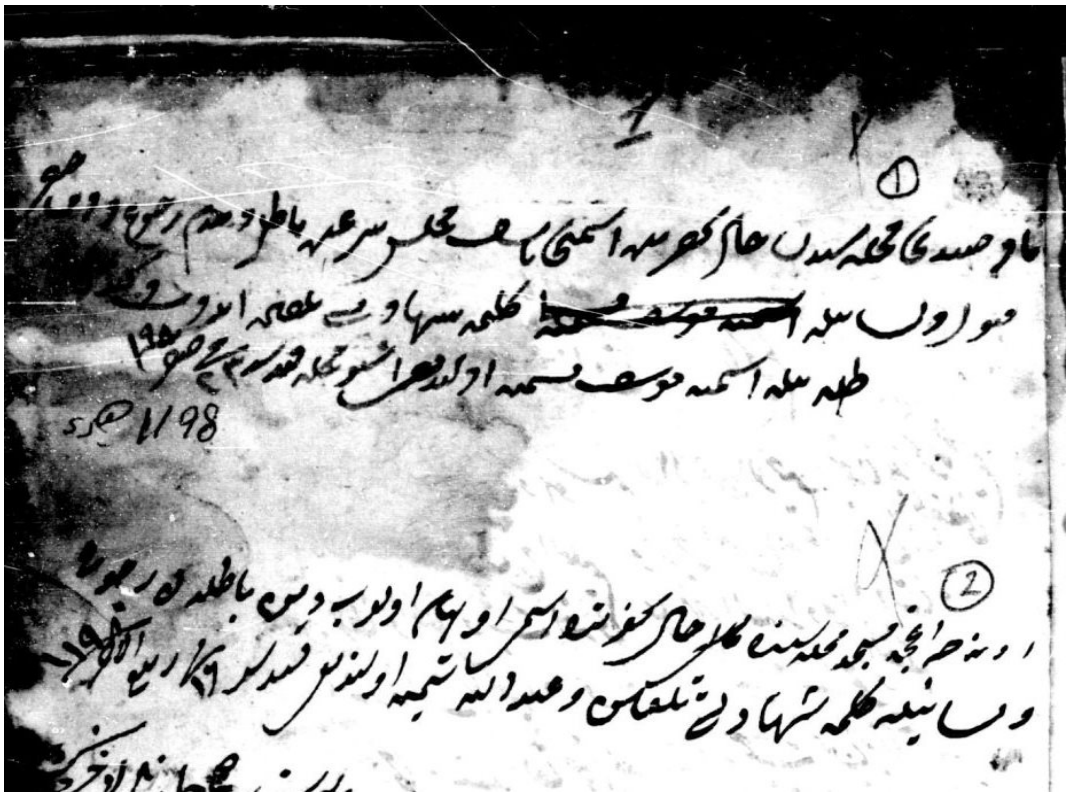

Resim 14: H.1202/M.1788 Tarihli İhtidâ Kaydı

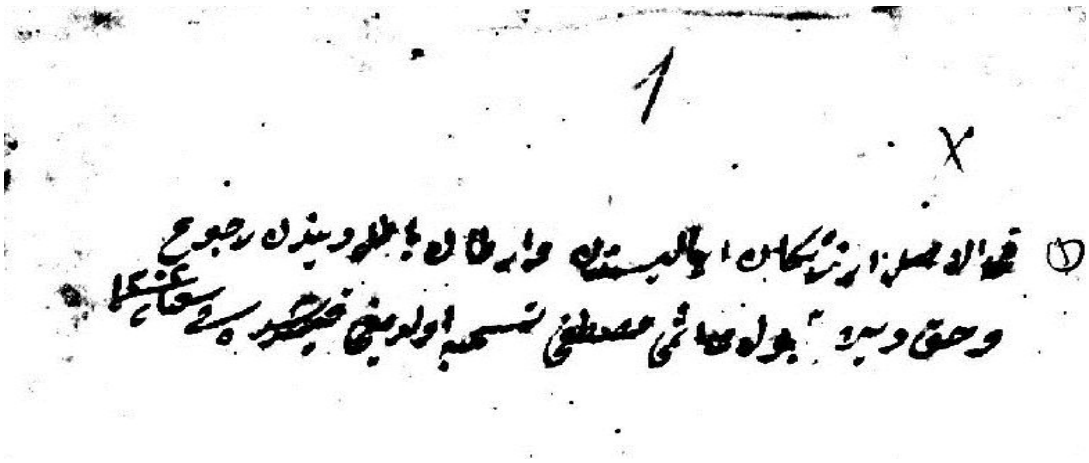

Resim 15: H.1204/M.1789 Tarihli İhtidâ Kayıtları

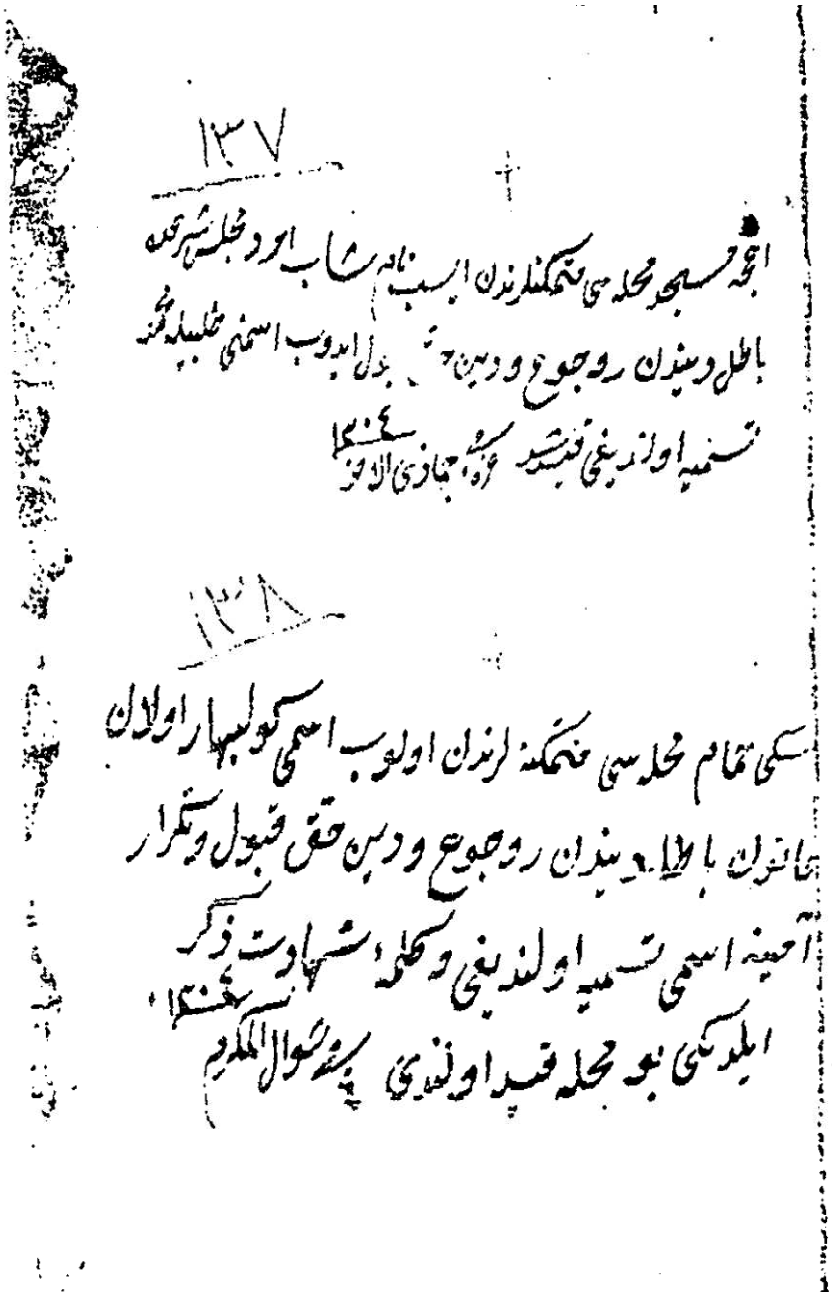

Resim 16: H.1209/M.1794 Tarihli İhtida Kaydı

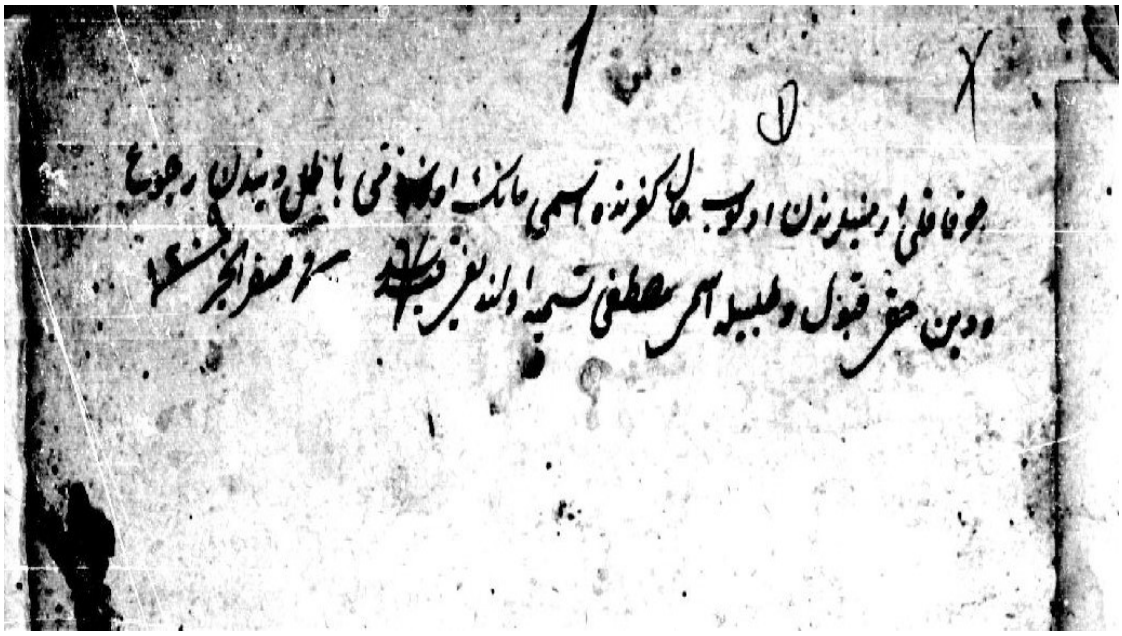

Resim 17: H.1210-1210-1211/M.1795-1795-1796 Tarihli İhtidâ Kayıtları

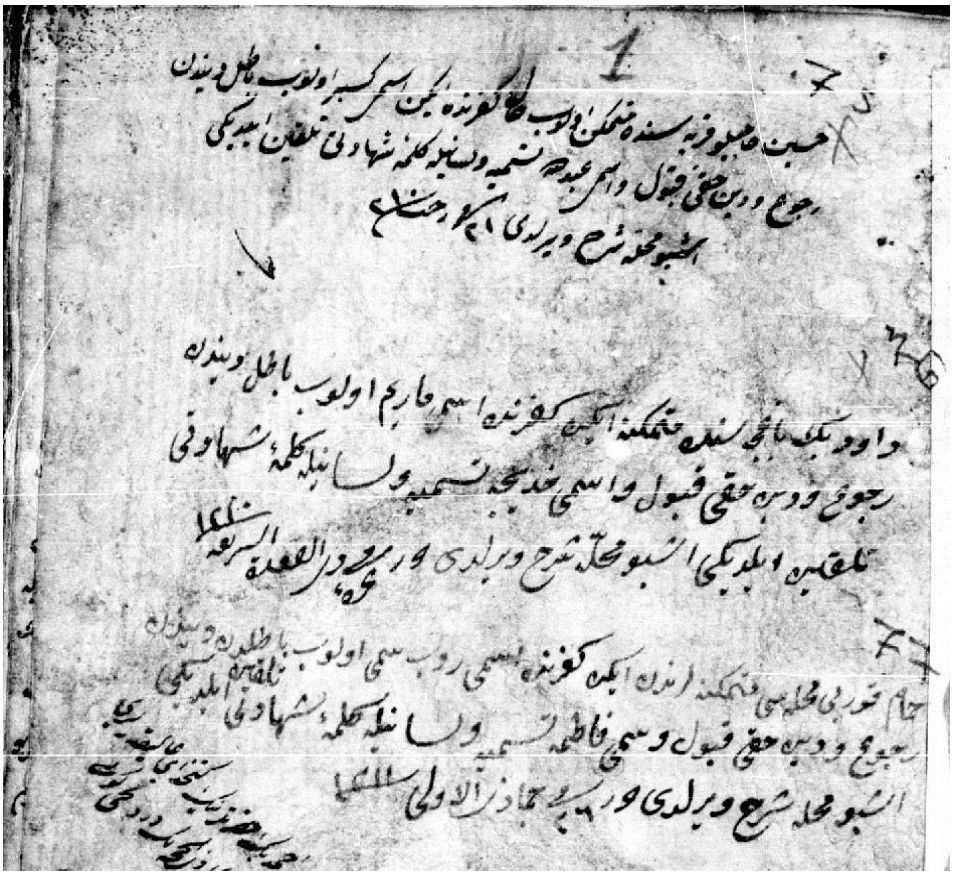

Resim 18: H.1212/M.1797 Tarihli İhtidâ Kayıtları

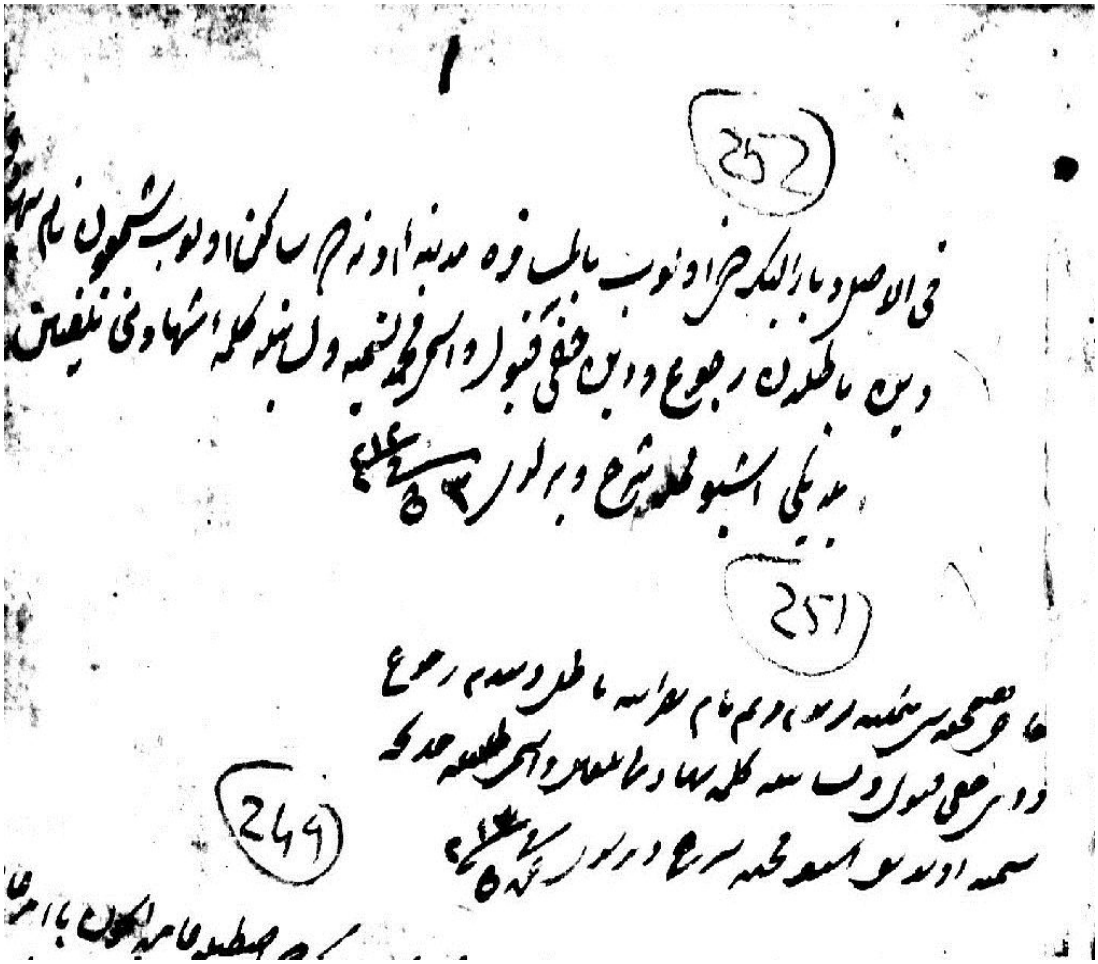

Resim 19: Adana Nüfus Defteri No:3699

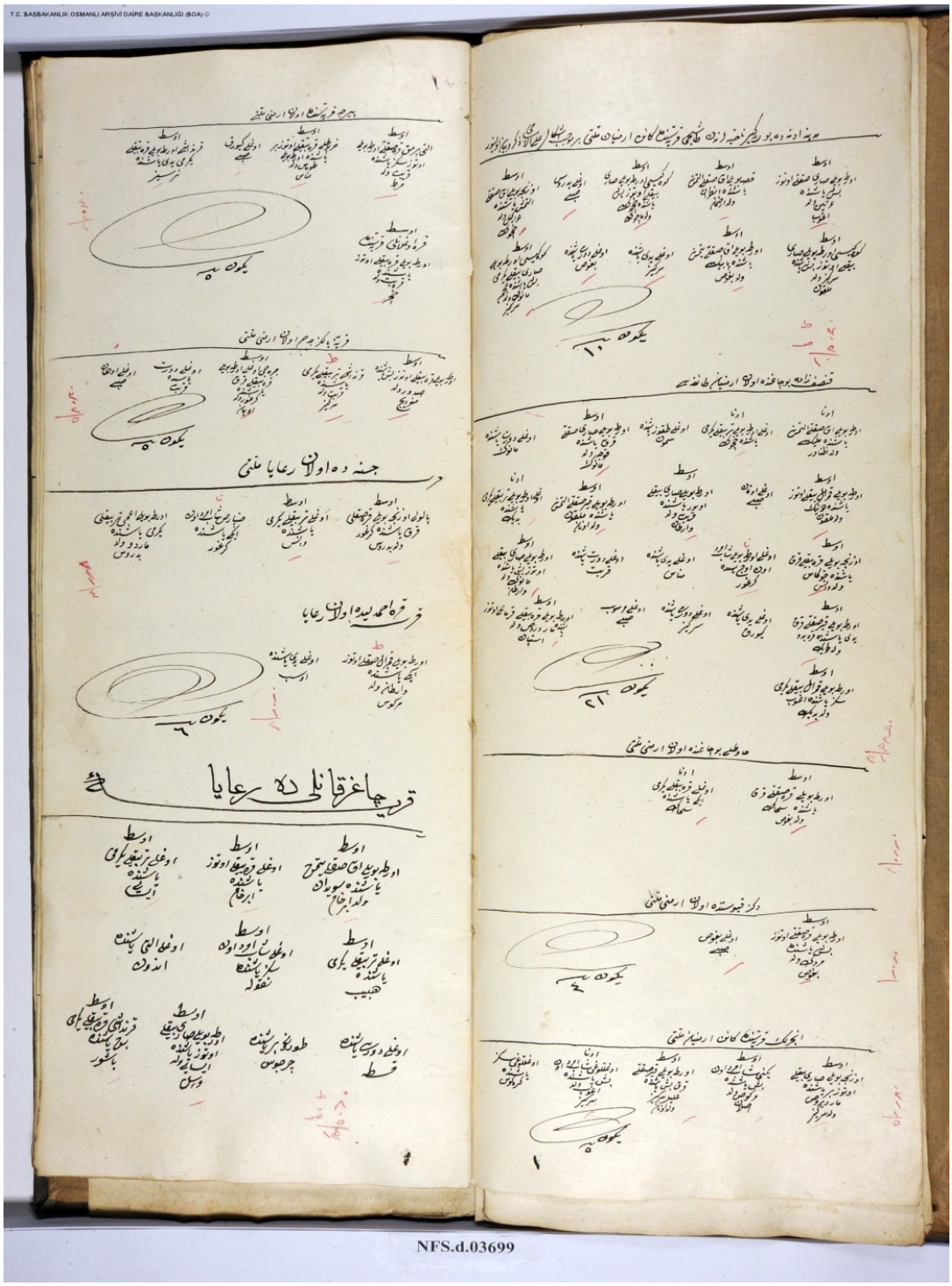

Resim 20: "Erzincan (Erzingân)", Kâmûsu'l-A'lâm

ارزنجان { اصلی کاف فارسی ایله (ارزنکان)
اولوب، ارزنجان بونك معربیدر؛

حتی الیوم بیله زبانزدی (ارزنکان) دن غلط اولەرق (ازرکان)در. ارضروم ولایتنده وارضروم شهرینك ۱۳۰ کیلومتره غرب جنوبیسنده واقع سنجاق مرکزی برشهر اولوب، فراتك صاغ ساحلنده یعنی جهت شمالیەسنده وطاغلرله محاط بر اووه ایچنده واقعدر. مسئلهٔ زلزلەدن بری دردنجی اردوی همایونك مرکزی اتخاذ اولنمشدر. هرنه قدر متعدد زلزلەلردن بردر. جه یه قدر خراب اولوب، اسکی اهمیتی تدنی ایتمش ایسه ده، ینه تخمیناً ۱۴۰۰۰ اهالیی جامع واولدقجه تجارتکاه بر شهردر. اهالیسنك قسم اعظمی مسلم وترك اولوب، قصوری باشلیجه ارمنیلردن عبارتدر. شهرك ۲۰ قدر جامع و مسجدیله برقاچ مدرسەسی، ٤ کلیساسی، بری ملکی ودیکری عسکری اولەرق ۲ رشدیه مکتبی، متعدد مکاتب صبیانیەسی ۱۲۵۰ دکان ومغازەسی، ۸ حمامی، برقشلەسی، بر خسته خانەسی، برجبخانەسی، بر باروتخانەسی و عسکریه مخصوص برعبا فابریقەسیله بر دباغخانەسی واردر. درون شهرده احرام، سجاده، حمام طاقی، خاولی، بز، یوك و پاموقدن چاتمه یاصدیق یوزی و دوشمه طاقی کبی منسوجاتله دمیر، کومش و باقیردن معمول انواع مصنوعات اعمال اولنەرق، بومعمولات ومنسوجاتك برخیلی مقداری خارجه اخراج اولنور. باقیر معمولاتنك مقداری سنوی ۱۲۰۰۰ قیەدن زیادەدر. باغ وباغچه و بوستانلری دخی چوق اولوب، میوەلرك انواعی و پك ایلری حاصل اولور. هواسی معتدل وصاغلام ایسه ده، طاغلرله محاط اولمق حسبیله، یازین زیادەجه صیجاق اولوب، اکثر اهالیسی اومومسمده یایلالره چیقمغه مجبور اولورلر.